

AMASYA İLİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI

Historical Geograpy Of Amasia Province And Nearest Environment

Dr. Sabit GENÇ

Milli Eğitim Bakanlığı, Amasya/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3165-5897>

ÖZET

Avrupa’da coğrafyanın tarih zerindeki etkisini araştıran çalışmalar bizden daha erken başlamasına rağmen son dönemlerde ülkemizde de bu konudaki çalışmalar ilgi görmeye başlamıştır. Anadolu’nun geneli ile ilgili yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından bazı çalışmalar yapılmış ise de Anadolu’nun tarihi coğrafyasının aydınlatılması için özellikle yerel düzeyde daha detaylı araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın sonucu olarak bu çalışmada Amasya ve yakın çevresinin tarihi coğrafyası ele alınmıştır. Tarih öncesi çağlardan itibaren günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşimlere sahne olan, önemli yolların kesişme noktası özelliği gösteren Amasya ili, coğrafi avantajları ve çekiciliği ile daima hakim olunmak istenen bir bölge olup tarih boyunca hep nüfuz mücadelelerine sahne olmasından dolayı çalışma konusu olarak seçilmiştir. Çalışmada Amasya ilinin coğrafi konumu, bu konumun Amasya ve çevresinde tarihi coğrafyanın bileşenleri olarak tarihi süreç içerisinde meydana gelen yerleşimler ve ulaşım ağı, bölgeye yönelik nüfuz mücadeleleri, ortaya çıkan idari oluşumlar üzerindeki durulmuştur. Bu şekilde özelde Amasya ve çevresinin tarihi coğrafyası, genelde ise coğrafyanın tarihi sürece etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma, telif eserler, arşiv belgeleri ve saha çalışmaları ışığında Amasya ve yakın çevresinin tarihi coğrafyası irdelenirken, elde edilen veriler ışığında şehir ve yakın çevresinin coğrafi özelliklerinin tarihi coğrafyasının bileşenleri olan yerleşim, ulaşım ağı ve idari yapılanması üzerinde etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda özellikle antik dönemdeki ulaşım ve yerleşim ağının sonraki dönemler için belirleyici olduğu, etkisini devam ettirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Amasya ili, Tarihi Coğrafya, Pontus, Phazemonitis

ABSTRACT

Although the studies investigating the effect of geography on history in Europe started earlier than ours, studies on this subject have started to attract attention in our country recently. Although some studies have been carried out by local and foreign researchers about Anatolia in general, more detailed research is needed, especially on a local basis, to illuminate the historical geography of Anatolia. As a result of this need, the historical geography of Amasya and its surroundings is discussed in this study. The province of Amasya, which has been the scene of uninterrupted settlements since prehistoric times and is an intersection point of important roads, is a region that is always desired to be dominated with its geographical advantages and attractiveness, and has been chosen as the subject of study because it has always been the scene of struggles for influence throughout history. In the study, the geographical location of Amasya province, the settlements and transportation network that occurred in the historical process as components of the historical geography of this location in Amasya and its surroundings, the struggles for influence in the region, and the administrative formations that emerged were emphasized. In this way, it is aimed to reveal the historical geography of Amasya and its surroundings in particular, and the effect of geography on the historical process in general. While examining the historical geography of Amasya and its nearest environment in the light of the study, research works and archive documents, the comparison method was used to reveal the difference between administrative structures. At the end of the study, it was seen that the transportation and settlement network in the ancient period was determinative for the next periods and continued its effect.

Key Words: Amasya Province, Historical Geography, Pontus, Phazemonitis

1.GİRİŞ

Tarih, toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ele alan bilim dalıdır (Fayda, 2011: 30). Tarihin konusu içine giren olayların ana aktörü insandır. Fakat tarih araştırmalarında sadece insana yoğunlaşmak, insanların üzerinde yaşadığı

coğrafyayı hesaba katmamak yanlış sonuçlara ulaşılmasına neden olabilir. Coğrafya kaderdir¹ sözü ilk bakışta çok iddialı gibi gelse de coğrafyanın üzerinde yaşayan insanların ekonomik etkinliği, yaşam tarzı, giyim şekli, mimarisi, ulaşım şekli, askeri örgütlenmesi, komşu topluluklarla ilişkileri gibi pek çok alanda etkili olduğu düşünüldüğünde tamamen de göz ardı edilemeyeceği kabul edilmelidir. Dolayısıyla tarihi olayların akışında ve şekillenmesinde coğrafyanın etkisini dikkate alarak tarih araştırmalarında doğru çıkarımlarda bulunmak için coğrafyanın insanlar üzerindeki etkilerini hesaba katarak değerlendirme yapılmalıdır. Bu değerlendirmelerin yapılabilmesi için de mekânın insanlar üzerindeki etkisinin ortaya konulmasında Tarih bilimi Coğrafya biliminin yardımına ihtiyaç duyar. Coğrafyanın tarihe yardımcı bir ilim olması izaha muhtaç değildir. Coğrafyaya dayanmayan bir tarih kitabı tarih değil roman sayılır (Togan, 1985: 22).

Tarih ve coğrafya arasında bir çifte ilişkiler dizisi, karmaşık bir aksiyonlar ve reaksiyonlar silsilesi vardır. Bir ülkenin tarihi, coğrafyasının bazı hususiyetleri ile toprağa damgasını basar ve buna mukabil coğrafyası, tarihi üzerinde sürekli bir tesir icra eder (Halkin, 2014: 44). Tüm olaylar zaman ve mekân birbiriyle sıkı ilişkisi neticesinde açıklanabilir. Her olayın meydana geldiği bir zamanı vardır ve meydana gelen her olay da bir mekânda gerçekleşir. Coğrafya, tarihi şekillendiren kalıp tarihin besleyici annesi ve onu disiplin altında tutan evidir. Onun nehirleri, gölleri, vahaları ve okyanusları insanları yerleşmeleri için kıyılarına çeker. Zira organizmaların ve şehirlerin can damarları sudur. Taşıt ve ticaret için ucuz yollar gösteren de odur (Durant, 1994: 28-29). Tarihi süreç içinde mekânın insanlar ve olayların akışı üzerindeki etkilerin ortaya konulması ihtiyacı Tarihi Coğrafya çalışmalarının ortaya çıkışına yol açmıştır. Zaman-insan-mekân ilişkisinin en etkili biçimde ortaya konulması, sağlıklı bir sonuca ulaşılabilmesi, tarihi coğrafya çalışmaları sayesinde gerçekleştirilebilir (Bayartan, 2005: 87-88). Tarihte mekânın kullanımı, mekânsal özellikler ve bunların insanlık ile doğrudan veya dolaylı ilişkisinin ve karşılıklı etkileşiminin ortaya konması olarak tanımlayabileceğimiz tarihi coğrafya araştırmaları, aynı zamanda mekânın geçmişte çözülmesi açısından da önem arz eder (Bayartan, 2005: 91). Geçmişin Coğrafyası (Eskikurt, 2005: 44) olarak da tarif edebileceğimiz tarihi coğrafya, temelde geçmişe ait verilerle yeryüzünde herhangi bir bölgenin coğrafi özelliklerinin araştırılması ve tasvirini konu edinir. Bu amaçla da yeryüzünde insan topluluklarının dağılışı ve kurdukları devletlerin coğrafi durumlarını (mekân özelliklerinin, devletlerin kuruluş ve gelişme süreçlerindeki etkileri ile demografik, ekonomik ve sosyal yönlerden beşeri ortamı tayin esasları vb.) inceler (Eskikurt, 2005: 46).

Herodotos'un (MÖ V. yüzyıl) Persler ile Antik Yunan kent devletleri arasındaki savaşları anlattığı Herodot Tarihi olarak bilinen meşhur tarihindeki mekânsal tasvirleri ele alan açıklamaları (Herodot, 2006: II-13,14) tarihi coğrafya konusundaki çalışmaların ilk örneği olarak kabul edilebilir. Aynı isimle olmasa bile aynı düşünceyle hazırlanan eserler daha eski tarihlere gitse bile, "Tarihi Coğrafya" adının kullanılması ile başlayan tarihi coğrafyanın kuruluşunun, genel hatlarıyla 1701 yılında Edward Wells (1667-1727) tarafından hazırlanan A Treatise of Ancient and Present Geography adlı çalışma ile başladığı kabul edilir (Gümüşçü vd., 2014: 236). Aynı yazara ait Historical Geography of New Testament ve Historical Geography of the Old Testament da tarihi coğrafya adını taşıyan ilk çalışmalardır (Gümüşçü vd., 2014: 237). Coğrafya gibi zamanla bazı değişikliklere maruz kalan tarihi coğrafya, uzun bir klasik dönemden sonra 1920-1950 yılları arasında yapılan çalışmalar ile modern tarihi coğrafya dönemine girmiştir. Bugün anladığımız şekliyle modern tarihi coğrafya, 1920-1950 arasında yapılan araştırmalar ile başlamıştır. (Gümüşçü vd., 2014: 244).

Ülkemizde tarihi coğrafya araştırmaları ne yazı ki Batı'ya göre daha geç dönemlerde başlamıştır. Türkiye'de tarihi coğrafya çalışmalarının ilk örnekleri olarak kabul edilebilecek ve Osmanlı döneminde yazılan eserlerden en dikkat çeken eser Yağlıkçızade Ahmed Rifat'ın, "Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye" adlı 7 ciltlik tarih-coğrafya lügatidir². Bundan başka Ali Saib'in Coğrafya-i Mufasssal Memalik-i Devlet-i Osmaniye'si ve Ali Cevad'ın Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati bu konudaki diğer önemli örneklerdir. Osmanlı dönemindeki bu örnek çalışmalar Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalarla³ devam etmiştir. Gerek yerli

¹ Her ne kadar yapılan İbn-i Haldun'un eserleri ile ilgili çevirilerde "Coğrafya Kaderdir" biçiminde net bir ibareye rastlanmasa da genel anlamda coğrafyanın insan hayatı üzerinde belirleyici bir etken olduğunu ifade ettiği açıktır (Okşar, 2018: 1060).

² Eserin ilk iki cildi 1299, diğer beş cildi ise 1300'de, yedi cilt hâlinde İstanbul'da basılmıştır. Eser önemli kişilerin biyografileri, önemli olaylar, devletler, milletler, şehirlerin tarihi ve coğrafyaları ile ilgili alfabetik maddeler şeklinde bilgiler ihtiva eden kapsamlı tarih ve coğrafya sözlüğü olarak kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Rifat Efendi (1299). Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, C. I,II, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, Ahmed Rifat Efendi (1300). Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, C. III, IV, V, VI, VII, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası.

³ Bunlardan bazıları şunlardır: Baykara, T. (2015). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, Güney, E. (2000). Antik Çağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri, İstanbul, Bilgili Yayın Yapım, Sevin, V. (2019). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Gümüşçü, O. (2010). Tarihi Coğrafya, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

gerek yabancı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar sonucu artık günümüzde Anadolu'nun Tarihi coğrafya konusunda zengin bir literatürü oluşmuştur⁴. Ancak Anadolu'nun tarihi coğrafyasının daha iyi anlaşılabilmesi için yerel düzeyde daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu çalışmada Anadolu'nun tarihi coğrafyasına katkı anlamında yerel düzeyde iyi bir örnek teşkil edeceği değerlendirildiğinden Amasya ili ve çevresi tercih edilmiştir. Tarih öncesi dönemlerden başlayarak bu güne kadar aralıksız biçimde yerleşimlere sahne olması, önemli ticari ve askeri güzergâhlar üzerinde bulunması, daima ilgi çeken bir yer olması Amasya ve çevresinin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bu çalışmanın amacı da Amasya ili ve ilin içinde yer aldığı bölgenin ilkçağdan günümüze tarihi coğrafyasını inceleyerek ortaya koymak, Amasya ili örneğinden hareketle de yerel düzeyde Anadolu'nun tarihi coğrafyasına ışık tutmaktır. Amasya ili ve çevresinin tarihi coğrafyası incelenirken bir yandan ulaşılabilen arşiv malzemeleri, telif eserlerden yararlanılırken ihtiyaç duyulduğunda saha çalışmalarına başvurulmuştur.

2. AMASYA İLİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN İÇİNDE BULUNDUĞU BÖLGENİN COĞRAFYASI VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Lokasyon, Sınırlar ve İsim Kökeni

Amasya ilinin içinde bulunduğu bölge Antik dönemde Pontus olarak adlandırılmaktaydı. Heredotos (MÖ 484-425), bu kelimeyi bazen, Pontus bazen de Pontus Euxinos şeklinde Karadeniz'i ifade etmek üzere kullanmıştır⁵. Sonradan Halys (Kızılırmak) ve Akampis'in (Çuruh Irmağı) denize döküldükleri yerlerin arasında kalan Karadeniz'in güney kıyılarının ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Amasya'lı coğrafyacı Strabon'a (MÖ 63-MS 21) göre Pontus bölgesinin kapsadığı alan batıdan ve güneyden Halys (Kızılırmak), doğudan Armenia⁶ ve kuzeyden Karadeniz (Eukseunos) ile çevrili olup batısında Paflagonya⁷, Galatya⁸, güneyinde Kapadokya⁹ ve Armenia, doğusunda Kolkhis¹⁰ vardı (Strabon, 2000: 14-25). Bu tarife göre Pontus, günümüzdeki orta ve doğu Karadeniz bölgelerini kapsamaktaydı.

⁴ Ali Cevad (1313). Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası. / Ali Saib (1304). Coğrafya-i Mufassal Memalik-i Devlet-i Osmaniyye, Konstantiniyye, Matbaa-i Ebuzziya / Bayartan, M. (2005). "Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, (S)13, 85-92. / Baykara, T. (2015). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi. / Eskikurt, A. (2005). "Tarihi Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme", *Marmara Coğrafya Dergisi*, (S)11, 39-64. / Gümüştü, O. (2001). Tarihi Coğrafya Bakımından Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazısında Yerleşme ve Nüfus, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları. / Gümüştü, O., Şenkul, Ç. ve Yılmaz, H. H. (2014). Tarihi Coğrafya, İstanbul: Yeditepe Yayınları / Güney, E. (1999). Antik Çağ Türkiye Kentleri, İstanbul, Bilgili Yayın Yapım. / Güney, E. (2000). Antik Çağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri, İstanbul, Bilgili Yayın Yapım. / Halkin, L. E. (2014). Tarih Tenkidinin Unsurları, Bahaeddin Yediyıldız (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. / Hütteroth, W.D. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi Coğrafyası, Türkler Ansiklopedisi içinde (1. Baskı, Cilt 9, s.44-53), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. / Özyürek, H. (2010). Selçuklular Devrinde Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde. / Pitcher, D. E. (2013). Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, Bahar Tırnakçı (Çev.). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları / Ramsay, W.M. (1960). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Mihri Pektaş (Çev.). İstanbul, Milli Eğitim Basımevi. / Sevin, V. (2019). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi. / Smith, A. (1916). The Historical Geography of The Holly Land, Chicago, Published by: The University of Chicago Press / Vivien de Saint, Martin (1852). Description Historique Et Geographique de L'Asie Mineure, Paris, Arthus Bertrand. / Wells, E. (1701). A Treatise of Antient and Present Geography. Oxford, Printed at the Theater, Wells, E. (1710). An Historical Geography of Old Testament in Three Volumes, Vol I, London, Printed by W. Botham, Wells, E. (1712) An Historical Geography of Old Testament in Three Volumes, Vol. III, London, Printed by W. Botham, Wells, E. (1711) An Historical Geography of the Old Testament in Three Volumes, Vol. II, London, Printed by W. Botham / Wilson, D.R. (1960). The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia, and Pontus in the Grek and Roman Period, (Unpublished Doctorate thesis), Oxford University, Oxford.

⁵ "...Pontos'un çevresi, Skythler bir yana bırakılırsa, en geri insanlarla kuşatılmıştır" (Heredotos 2006: IV-46),

"...Pontos Euxinos'un doyulmaz güzelliklerini seyre koyuldu. Denizler içinde en şaşırtıcı olanı budur" (Heredotos, 2006: IV-85)., "Benim hesabıma göre, Dareios'un Bosphoros üzerine kurduğu köprü, Bizans ile Pontos Euxinos'un ağzındaki tapınağın orta yerine düşer" (Heredotos, 2006: IV-87). MÖ 750-550 yılları, Karadeniz kıyılarında kolonizasyon hareketine girişen Helenler (Arslan, 2006: 81), Karadeniz kıyılarına ilk geldiklerinde bilmedikleri bu denizde karşılaştıkları sert dalgalar, bilinmeyen akıntılar, fırtınalar ve sınırlanacak limanların azlığı, fazla ada olmayışı gibi nedenlerle çok sayıda insan kaybetmiştir (Işık, 2001: 1,4). Bu yüzden Pontos olarak adlandırıldıkları Karadeniz fırtınalarında korkmuşlar ve Karadeniz'e Misafir Sevmez Deniz anlamına gelen Pontos Eukseinos demişler, fakat tanıyıp kıyılarında koloniler kurunca ismini değiştirip Misafir Seven Deniz anlamında Pontos Aukseinos demişlerdir (King, 2008: 33).

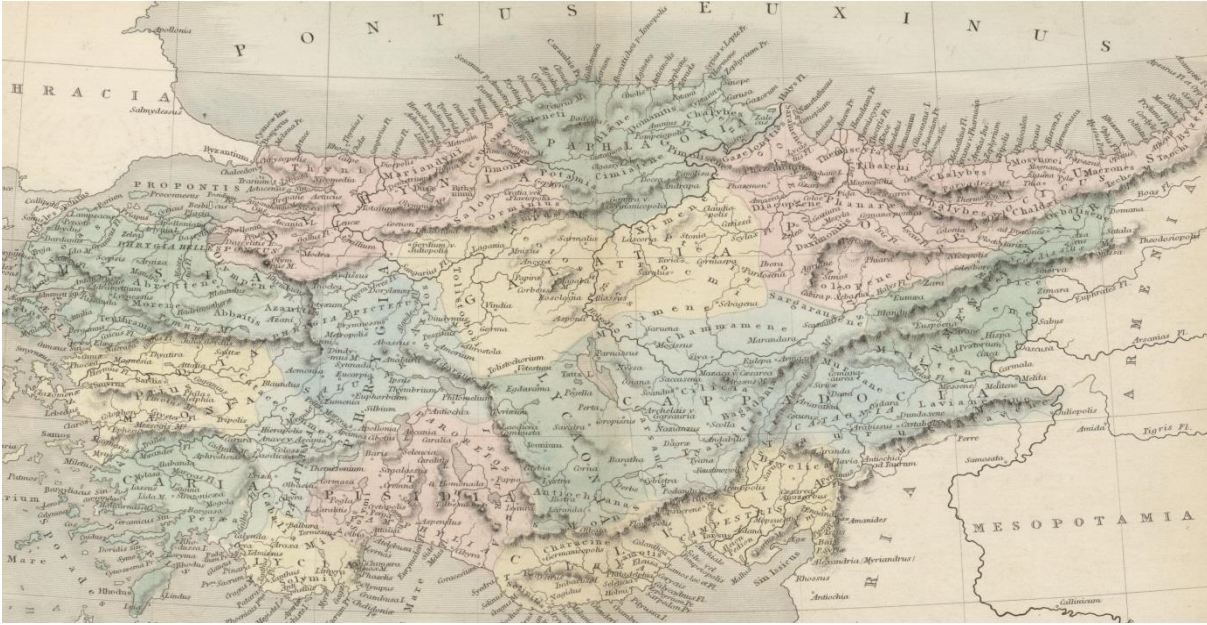
⁶ Fırat Nehri, Armenia'yı birbirine eşit olmayan iki bölgeye ayırır. Doğu bölgesi olan Büyük Armenia, nehrin batı yakasıyla Kapadokya ve Pont Devleti arasındaki toprakları içine alırdı. Güneyde sınırı Toros Dağına kadar gelir (Texier, 2002: 129).

⁷ Doğuda Kızılırmak, batıda Bithinler, Kuzeyde Karadeniz, güneyde Galatlar ve Phrygler ile çevrili bölge (Strabon, 2000: 21).

⁸ Paphlagonia, Kappadokia, Pontus, Prygia, Bithinia arasındaki bölge (Strabon, 2000: 62-63).

⁹ Güneyde Kilikya, Toros Dağları, doğudan Armenia, kuzeyden Paphlagonia ve Galathia ile çevrili bölge (Strabon, 2000: 1). Strabon'a göre Persler, Karadeniz kıyılarını Kapadokya'nın bir parçası olarak görmekte, asıl Kappadokia'ya Touroş Yakınındaki Kappadokia ya da Büyük Kappadokia, Karadeniz kıyılarına da Kappadokia Pontika demekteydiler. Makedonyalılar Anadolu'yu egemenlik altına aldıklarında Kappadokia Pontika'ya Pontos ismini vermişlerdir (Strabon, 2000: 3).

¹⁰ Günümüzdeki Kolkhis Bölgesi, Batı Gürcistan olarak bilinmektedir (Emir, 2014: 82).

Harita-1: Antik Çağda Anadolu¹¹

Amasya ili günümüzde Orta Karadeniz bölümünün yaklaşık orta kesiminde, Yeşilırmak'ın yararak geçtiği kalker kayalıkları ortasında kalan dar vadide konumlanmış olup merkezi ilçe ile birlikte Merzifon¹², Suluova¹³, Göynücek¹⁴, Taşova¹⁵, Gümüşhacıköy¹⁶ ve Hamamözü ilçelerine sahiptir. İlin Batısında Çorum, doğusunda Tokat, kuzeyinde Samsun ve güneyinde ise Yozgat illeri yer almaktadır. Tarihi Hititler dönemine kadar uzanan (Şahin ve Emecan, 1991: 1) şehrin konumunun genişlemeye pek elverişli olmaması, ekonomik anlamda gelişmenin yavaş olması gibi nedenlerle çok fazla göç almamış, hızlı büyüme olmamıştır. Bu özelliği şehrin tarihi merkezini korumasına, bu güne kadar korunarak gelmesini imkân vermiştir.

Amasya ilinin içinde yer aldığı bölgenin Antikçağdaki ismi olan Pontus'un Yunan ve Romalı tarihçiler tarafından verildiği anlaşılmaktadır. İlk defa Pontus ismi, antikçağda Hellen ve Latin yazarları tarafından bazen deniz, bazen de tüm Karadeniz'in sahil kesimlerini tanımlamak için kullanılırken, MS II. yüzyıl Roma tarihçileriyle birlikte Anadolu'nun kuzeydoğu bölgesini içine alan coğrafi bir bölgenin adı olmuştur (Emir, 2014: 16). Şehrin ne zaman kurulduğu kesin olarak tespit edilemese de Hititler döneminde Hakmiş ismiyle varlığı bilinmektedir¹⁷ (Dinçol, 1982: 35). Hititler sonrası dönemde isminin değiştiği ve Strabon'un (MÖ 63-

¹¹http://legacy.lib.utexas.edu/maps/historical/butler_1851/txu-pcl-maps-oclc-70574898-asia-minor-1851.jpg (31/05/2021, 20: 25).

¹² Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin, Pontus Kralı V. Mithridates'in (MÖ 150- 120) bu günkü Merzifon'un bulunduğu yerde Amasya ile Osmaniye arasındaki boğazı kontrol altına almak amacıyla Merzepon ismiyle bir kale inşa ettirdiğini, Merzepon isminin zamanla Merzifon şekline dönüştüğünü belirtmektedir. Hüseyin Hüsameddin'e göre Merzifon kelimesinin aslı olan Merzepon sınır, mahal anlamına gelen merz ve Pontus Krallığı'nı işaret eden pon kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur ve Pont sınırı, Pont yurdu anlamlarına gelmektedir (Yasar, 2013a: 182-183, 263). Bir başka görüşe göre Romalı kumandan Pompeius, MÖ 64 yılında Pontus Kralı VI. Mithridates'i (MÖ 120-63) yendiği sırada bölgede Fazemonid isimli bir yerleşme mevcuttu ve Pompeius (MÖ 106-48) burayı şehir olarak ilan etmiş, Neapolitis adını vermiştir. Bu şehir ismi zamanla Phazemon Neapolis şekline dönüşmüştür. V. yüzyılda Bizanslı Stefan, şehirden bahsederken Phamidzon (Famizon) şeklinde kaydetmiştir. Phamadzon, Phameidzon şeklinde de geçen bu isim zamanla Famerzon'a, ardından Mazifon, Marsovan, a dönüşmüş, Selçuklu kaynaklarında Bazimun, Fars kaynaklarında Merzuban ve Osmanlı belgelerinde Merzifon şeklinde yazılmıştır (Öz, 2004: 243).

¹³ Eskiden Arguma namıyla meşhur iken 745 tarihlerinden sonra Hakale ismi Arguma isminin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Suluova ismiyle ilçe merkezi haline getirilmiştir.

¹⁴ Amasya'nın 48 km güneyinde Çekerek Havzası üzerinde yer alan ilçe merkezi. XIX. yüzyıl ortalarına kadar Uluyörükler tabi olarak merkezi Zile'de olan Orta-Pare kazasının bir cemaati olan Gökçeli kabilesine mensup Yörüklerin kışlaklarından birisi iken, konar-göçerlerin iskâna tabi tutulmasıyla Veray kazasına bağlı bir köy haline gelmiştir. Cumhuriyet döneminde önce nahiye sonra da 1954 yılında ilçe merkezi haline getirilmiştir. Yerleşim birimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Genç, S. (2020). *Osmanlıdan Günümüze Göynücek İlçesi'nin Bulunduğu Bölgenin İdari ve Demografik Geçmişi*, Amasya: Matbaa 76.

¹⁵ Osmanlı döneminde Taşova'nın kapsadığı alanda Erbaa kazasına bağlı olarak Yeşilırmak'ın akış yönünde solundaki köylerin bağlı olduğu Sonusa (Uluköy), Yeşilırmak'ın sağındaki köylerin bağlı olduğu Taşabad nahiyeleleri vardı. Taşova ilçe merkezinin yerinde de Yemişenbükü köyü vardı. Cumhuriyet döneminde ilçeye bağlı köyler Yemişenbükü ile beraber 1944 yılına kadar Erbaa ilçesine bağlanmış, 1944 yılında ise Yemişenbükü köyü merkez olmak üzere Taşova ilçesi kurularak Amasya'ya bağlanmıştır.

¹⁶ Hacıköyü kasabasına Türkler tarafından fethedildiğinde (Kemari/Kimri) Türkleri'nden bir kısmı buraya iskân edildiği için üç yüz seneden fazla Kemari ismi ile anılmıştır. Kimri Türklerinden Sadreddin Artuk et-Türkmani el-Kaymari 1378/79 yılına kadar cami, mektep gibi binalarla imar ettiği için Artukabad denilmeye başlanmıştır. Daha sonra bahsi geçen kişinin soyundan Hacı Ahmed Çelebi bin Mehmed Çelebi 1490/91'de Gümüş Madeni Nazırı olarak burada ikamet eylediği için Hacı Nazır Köyü dinmiştir. Sonraki dönemlerde gelişimini sürdüren köy 1881/82'de nahiye merkezi olan Hacıköyü, kaza merkezi ve Gümüş kasabası da nahiye merkezi olmuştur (Yasar, 2013a: 164-165). İlerleyen yıllarda da kazanın ismi Gümüşhacıköy olarak değişmiştir.

¹⁷ Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin, şehrin MÖ 1778 yılında kurulduğunu ileri sürmektedir (Yasar, 2013a: 20). Dinçol'un Hakmiş iddiasına karşın Firuzan Kınalı şehre Hititler döneminde (MÖ 1900-1200) Amasid ismi verildiğini ileri sürmektedir (Kınalı, 1962: 113).

MS 21) Geographiaka adlı eserinde Amaseia¹⁸ şeklinde kaydedildiği görülmektedir (Strabon, 2000: 27). Hüseyin Hüsameddin, şehrin isminin kökeni ile ilgili bazı rivayetleri aktarmasına rağmen¹⁹ kurucusunun Amis ya da Amas adındaki kişi olduğunu, şehrin isminin mezkûr kişiye atfen tarihi süreç içinde Amasaa, Amasis, Amarus, Amizus, Amise şeklinde de kullanıldığını belirtmektedir (Yasar, 2013: 19).

2.2. Tarihi Coğrafyası

Amasya'daki ilk yerleşimlere ait izler Kalkolitik Çağa (MÖ 5500–3000) kadar takip edilebilmektedir²⁰. İlin içinde bulunduğu ve Antikçağda Pontus olarak adlandırılan bölgenin batı sınırını Halys²¹ (Kızılırmak), doğu sınırı Kolkhis'dir (Strabon, 2000: 15). Güneybatı sınırını, Aşağı Halys ve Kappadoks (Delice Çayı) ile Skylaks²² Irmağı'nın (Çekerek Irmağı) yüksek havzası, güneydoğu sınırı ise Armenia Minor²³ belirliyordu (Emir, 2014: 18-19). Batıda Halys'den başlayarak doğuya doğru Euxenos'un güney sahili boyunca Kolkhis'e kadar uzanan bölge (Strabon, 2000: 14), batıdan doğuya doğru denize paralel uzanan dağlarla iç kesimlerden ayrılır. Bu dağlardan en yüksek olanı Paryadros²⁴ (Doğu Karadeniz Dağları), Sidene (Terme ovasının doğusunda düz verimli alan Fatsa kıyıları) ve Themiskyra (Terme) bölgesinden Armenia Minor'a kadar uzanarak Pontos'un doğu tarafını meydana getirir (Strabon, 2000: 28). Halkının tamamen vahşi olduğu Paryadros dağ silsilesi arasında iyi sulanmış ve ormanlık alanların olması, birçok yerin derin vadiler ve dik uçurumlarla kaplı olması, yani savunmaya elverişli olması nedeniyle Pontus Kralı Mithridates Eupator, bu bölgeyi ele geçirdiğinde 75 adet kale yaptırarak hazinelerini bu kalelere saklamıştır (Strabon, 2000: 28, 40). Sidene ve Themiskyra'nın (Terme) üst tarafında Pontus'un en iyi kısmı olan Phanaroia (Taşova) bulunur. Burası zeytin ağaçları, pek çok bağ ve bir ülkenin sahip olabileceği bütün nimetlere sahiptir. Doğu tarafı Paryadros Dağı tarafından korunur ve uzun tarafı bu dağa paralel durumdadır. Batısında Lythros Dağı (Akdağ) vardır. Lykos (Kelkit) Irmağı ve İris ırmakları²⁵ bu verimli ovayı baştanbaşa keser. İki ırmak hemen vadinin ortasında buluşurlar. Pontus Kralı Mithridates Eupatoria (MÖ 120-63) ele geçirdiğinde iki nehrin birleştiği yerde kendi ismiyle Eupatoria adıyla bir kent kurmak istemiş, bölge Roma İmparatoru Pompeius (MÖ 106-48) tarafından ele geçirildiğinde şehir henüz tamamlanmadığı için Pompeius daha fazla arazi ve nüfus ilave ederek ismini Magnopolis²⁶ olarak değiştirmiştir (Strabon, 2000: 41-42). Mognopolis'ten yaklaşık 150 stadion²⁷ güneyde ve Paryadros Dağının eteğinde Kabeira²⁸ (Niksar) şehri vardır. Burada Mithridates Eupatoria'nın bir sarayı, hayvanat bahçeleri, av sahaları, madenler ve bir su değirmeni vardır (Strabon, 2000: 42).

¹⁸ Amaseia ismi ilk olarak Pontus kralları tarafından MÖ II. yüzyılda bastırılan sikkelere kullanılmış olup Amasya adına sikke bastırılmış ve üzerinde şehrin ismi AMAΣΣΙΑ-AMASEİA şeklinde geçmektedir (Yüce, 2004: 6).

¹⁹ Bir rivayetler şu şekildedir: 1-Amasya Mısır hükümdarlarından Amasis namıyla meşhur birisi tarafından kurulmuştur. 2- Hikâniye krallarından Amesius bin Armayus bin Armenyak bin Hâ'ik ibn Tucrem bin Cümer bin Yafes bin Nuh (a.s) tarafından kurulmuştur. 3-Amasya'da elmas taşları çıktığı münasebetle, Elmasya dinmiş ve daha sonra da ismi Amasya kalmıştır. 4-Amasya'nın ilk fatihi Melik Danişmend Ahmed Gazi eşi Ümmüasya Amasya'da ikamet ettiği için şehre, önce Ümmüasya sonra da Amasya denilmiştir (Yasar, 2013a: 19-21).

²⁰ Amasya çevresinde Kalkolitik Çağ'da varlığı tespit edilen yerleşimler şunlardır: Hamam Tepesi Höyüğü (Ovasaray köyünde), Künbet Höyük (Sarımeşe köyünde), Ayvalıpınar Höyüğü (Ayvalıpınar köyü), Koşapınar Höyüğü (Keşlik Köyü). Ayrıntılar için bkz. (Özsait, 1988: 240).

²¹ Hititler dönemindeki ismi Marassantiya idi (Gurney, 2003: 122). Strabon, nehrin Halai diye bilinen tuzla yakınından geçtiği için tuzlaya nisbetle Halys ismini aldığı iddia eder (Strabon, 2000: 25).

²² XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, nehirden Çıkrık Suyu şeklinde bahseder (Evliya Çelebi, 1986a: 529).

²³ Küçük Armenia adı ilk defa -Seleukos Kralı- III. Antiochus (MÖ 222-187) zamanında duyulmaya başlamıştır. Fırat üzerindeki bütün memleketleri içine alırdı. Kuzeyde Trabzon arazisini işgal ederek, Giresun (Phamacie)'a kadar uzanırdı (Texier, 2002: 130).

²⁴ Bahsi geçen ve günümüzde Doğu Karadeniz Dağları olarak bilinen dağlar Strabon tarafından bu isimle kaydedilmiştir (Strabon, 2000: 28).

²⁵ XVII. yüzyılda bölgeye gelen Evliya Çelebi, İris nehrinden üzerinde çok sayıda su dolaplarının olduğu Tozanlı Deresi, Lykos Irmağı'ndan ise Kelkit Çayı ismiyle bahseder (Evliya Çelebi, 1986a: 528).

²⁶ Daha sonraki dönemlerde ise iyice gözden düşerek önemini kaybetti (Emir, 2014: 30-31). Eupatoria ile ilgili olarak Hüseyin Hüsameddin de şu bilgileri vermektedir: "Dördüncü Mithrâd kable'l-hicre 888'de Amasya hükümdârı oldukda Amasya Şehri'nin şark boğazını muhâfaza itmek için Amasya'nın şarkında ve Yeşilirmak ile Kelkit ırmağının birleştiği yerde bir kal'a ve önünde bir kasaba binâsiyle "Baturya, Paturya" nâmını virmiş ve ba'dehû "Opaturya" nâmiyle yâd olunmuşdur" (Yasar, 2013a: 263).

²⁷ Stad/stadion Pers ölçü birimi, 1 stad/stadion=177,6 m, 30 stad/stadion=5 km. 328 m (Işık, 2001: 229).

²⁸ Texier, bu antik kent günümüzdeki Niksar olduğunu belirtmektedir (Texier, 2002: 153). Kabeira'nın ismi Pompeius döneminde Diospolis, Augustus döneminde Sebaste (Augusta), Hadrianus (MS 117-138) döneminde Hadrianopolis, daha sonra da Neocaisereia adını almıştır (Emir, 2002: 31). 1647 yılında şehirden geçen Evliya Çelebi, şehrin ismi hakkında "Aslı Nik Hisar yani İyi Kale demektir." şeklinde bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 1986a: 683). Hüseyin Hüsameddin şehrin isminin kaynağı konusunda "...Putperest kuvirlerinin ya'ni vâ'izlerinin makarr-ı ikâmeti olmakla "Kuvira" tesmiye edilmiş ve kutlu sayılmış olan Niksar Şehri'nin şimâl-i şarkıyyesinde kâ'in yüksek ve üzeri düz bir dağ üzerine diğer bir kal'a-i metine inşâ idüb ona da "Karsan" nâmını virmiş ve ba'dehû Rûmlar bunun âhîrine bir (sin) 'ilâvesiyle "Karsanus, Harsanus" dimişdir. Mu'ahharen Romalılar Diyo polis ba'dehû Niyoksar tesmiye itmekle bundan galat olarak Niksar kalmışdır" demektir (Yasar, 2013a: 251).

Harita-2: Antik Çağda Pontus Bölgesi²⁹

Phanaroia'nın üst tarafında Pontus Komana'sı³⁰ vardı. Burada bölge halkı tarafından saygı gören bir tapınak olup, önceki dönemlerde olduğu gibi inançları, kurban törenleri, rahiplere saygıları aynı şekilde devam etmekteydi. Bu tapınağın hizmetkârlarının sayısı 6.000'den fazlaydı. Şehir Armenia'dan gelen halk için önemli bir ticaret merkezidir. Tanrıça'nın³¹ heykelinin tapınaktan çıkarılıp şehirde gezdirildiği törenlere her yerden kadınlar, erkekler burada toplanır. Bazı kişilerde bir yemine uyarak daima orada yaşar, tanrıça adına kurban keserler. Yerli halk ise lüks içinde yaşar, çoğu kendini tanrıçaya adanmış olan vücutlarından kazanç sağlayan kadınlardır (Strabon, 2000: 47). Comana, dini bir merkez olarak önemini Roma döneminde Hristiyanlığın bölgeye yayılmasına kadar korumuştur. Comana'lılar Hristiyanlığı kabul ettikten sonra yeni dinlerine ters gelen eski inançlarının hatıralarından uzaklaşmak için Comana'yı terk ederek Dokeia'nın³² (Tokat) bulunduğu yere gelerek yerleşmişler, Tokat şehrini kurmuşlardır (Texier, 2002: 166). Bu bölgedeki önemli kentlerden birisi de Hititler döneminde de Anziliya ismiyle önemli dini merkez konumunda olan (Erciyas, 2006, 50) ve Pontus Krallığı (MÖ 302-63) döneminde içinde Armenia'lıların da saygı gösterdikleri Anaitis'e³³ ait bir tapınağında olduğu Zela kentidir³⁴. Buradaki ayinler daha kutsal bir karakter taşır. Pontus halkı en önemli

²⁹http://legacy.lib.utexas.edu/maps/historical/butler_1851/txu-pcl-maps-oclc-70574898-asia-minor-1851.jpg (31/05/2021, 20:25).

³⁰ Komana Pontike Tapınak Devleti'nin, bugün Tokat'ın 9 km doğusunda Tokat -Almus yolu üzerinde eski ismi Gümenek olan Kılıklı köyü yakınlarındaki Hamamtepe höyüğü olduğu değerlendirilmektedir (Aktaş, 2018: 200). Texier, bu tapınağın Yunanlılardan önce Asurlular zamanında bile var olduğunu, sonradan Yunan mitolojisine ait tanrıçalara atfedildiğini belirtir. Texier'in elde ettiği Yunan Mitolojisine ait verilere göre, bu tapınağın kuruluş hikâyesini şu şekilde anlatır: Kız kardeşi İphigenie ile beraber Taurid'i -Tos Dağları- terk eden Oreste -eski Yunan masalında Jüpiter'in oğlu- Pont Comanası'nın bulunduğu yere gelerek güzel bir şehir kurdu ve biri Diyana (Diane) Tanrıçası onuruna diğeri kız kardeşi İphigenie'nin anısına, iki tapınak yaptırdı. Bunlar, Justinianus (527-565) zamanında kiliseye çevrilmişlerdir. Texier, XIX. yüzyılın ilk yarısında bölgeden geçtiğinde eski eserlerden bir şey göremediğini ifade eder (Texier, 2002: 148, 161).

³¹ Yunan tanrıları arasında, Zeus'un kızı, olarak bilinen Artemis'in, insan yaşamına hemen her alanında etkiye bulunduğu, tüm doğaya egemen olduğuna inanılır. Farklı dilleri konuşan farklı bölgelerde yaşayan insanlar tarafından tapınıldığı için farklı bölgelerde farklı isimlerle isimlendirilmiş, Anadolu'da da Anaitis, Ma, Kibele başta olmak üzere değişik isimlerle tapınılmıştır (Albayrak, 2015: 2).

³² Dokeia, çanak memleket yani dağların arasında, çukurda kalan yer anlamına gelir (Aktaş, 2018: 198). Texier, Dokeia (Tokat) kasabasının kuruluş tarihinin, orta çağdan ileriye gitmediğini; Ermeniler buraya Jevtogia ya da Eudoxia adını verdiklerini ileri sürer (Texier, 2002: 166). Strabon'un Comana'dan bahsetmesine rağmen Tokat şehrinden hiç bahsetmemesi Texier'in iddialarını destekler niteliktedir. 1812 yılında şehre gelen Willia Ouseley, sokakları dar, çoğu toprak, ahşap, taş ya da tuğladan yapılmış, çatıları kiremitli, balkonları çıkıntılı güzel evleri olduğunu, evlerin pencerelerinin küçük, giriş katlarının karanlık olmasına rağmen üst katların mükemmel olduğunu, sıkı şekilde kapalı olmalarına rağmen kadınlarının daha serbest, davrandıklarını belirtir (Ouseley, 1823: 488-489).

³³ Anadolu'nun bu bölgesinde Tanrıça Artemis'e Anaitis ismi verildiği anlaşılmaktadır. *Anaitis tapınaklarında yapılan ayin ve ibadetler Pyraethee adı verilen özel yerlerde, ateş yakılma şeklinde yapıldı. Bu yerlerde, papazlar hiç sönmez bir ateş yakarlardı. ...Bu papazlar, kulaklarından iki tarafa inerek dudaklarına kadar örten bir keçe külah giyerlerdi*" (Texier, 2002: 164). Büyük ayinler, tanrıça heykelleri gezdirilerek yapıldı (Strabon, 2000: 47).

³⁴ Günümüzde Zile ismiyle Tokat iline bağlı olan ilçe, Amasya-Tokat karayolu üzerindeki Turhal ilçe merkezinin 24 km batısında yer almaktadır. Efsaneye göre Semiramis - MÖ IX. yüzyılda yaşamış Asur kraliçesi ve tanrıçası (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Semiramis>, 28/05/2021, 17:05), gerçekte ise MÖ VI. yüzyılda burada Sakalara karşı zafer kazanan Pers generalleri tarafından kurulmuştur. Persler, zaferden sonra zaferleri anısına Anaitis'e adanan bir tapınak, tapınak önüne de bir sunak yapmış, tanrılar adına her yıl festivaller düzenlemişlerdir (Arslan, 2007: 22-23). Texier'e göre Zile kasabası ise, Antik dönemde hemen bütün halkı tapınağın hizmetçileri ve köleleri olan bir küçük şehirdi (Texier, 2002: 163). XIX. yüzyılın ilk yarısında ise: "Zile, koni şeklinde bir tepenin eteğindedir. İki bin hane Türk ve yüz elli hane kadar Ermeni nüfusa sahiptir. Binalar Tokat'ınki gibi kiremitle örtülmüştür. Önündeki geniş ovalarda halkı pamuk ekerler. Yerli bez dokuyan tezgâhları da vardır. Yılda bir defa, çok büyük bir panayırdı vardı" (Texier, 2002:168). 1650 yılında kasabaya gelmiş olan Evliya Çelebi, "Türkçe'de halı ve kilime zili derler. Bu şehirde halı ve kilim çok işlendiğinden Zile demişlerdir (Evliya Çelebi, 1986b: 186)" demektedir. Şehrin kuzeyinde yüksek bir kaya üzerinde beşgen şeklinde taştan sağlam bir kalesi vardır. Kalenin aşağısında 21 mahalleden oluşan, bağlı bahçeli 3.000 adet toprak ev vardır. 70 adet camisi, hamamları, hanları ve çarşısı ile mamur bir şehirdir (Evliya Çelebi, 1986b: 186-187). Hüseyin Hüsameddin'e göre: "Turanilerden ibtida hükümet iden Tuğayitler olub şimdiki Zile

sorunlara ilişkin adaklarını burada yaparlar. Eski devirlerde krallar Zela'yı bir kent olarak değil Pers tanrılarının kutsal bir alanı olarak idare etmişlerdir. Burada çok sayıda tapınak hizmetkârı ve zengin gelir kaynaklarına sahip olan rahip otururdu (Strabon, 2000: 48). Bu tapınak Hristiyanlığın yayılmasıyla beraber Hristiyanlarca yağmalanmıştır (Texier, 2002: 169). Roma İmparatoru Pompeius döneminde Zela'ya Kamisene (Dışkapı³⁵) ve Kulupene (Sulusaray) ilave edilerek bir eyalet haline getirmiştir (Strabon, 2000: 48). Roma Generali Julius Caesar (MÖ 100-15), ile Pontus asıllı Bosphore Kralı II. Pharnakes (MÖ 63-47) arasında -MÖ 47'de- yapılan ve Caesar'ın kazandığı, sonunda "Geldim, gördüm, yendim" dediği meşhur savaş da Zile'nin 8 km kuzeybatısında gerçekleşmiştir (Pliny 1847-48: 103, Texier, 2002: 169).

Pontus'un batı sınırını oluşturan Halys'in kaynakları Büyük Kapadokya'daki Kamisene'dir (Dışkapı). Batıya doğru Galatia ile Paphlagonia arasından kuzeye dönerek Gazelonitis'ten (Bafra) Euksenos'a dökülür (Strabon, 2000: 25). Gazelonitis'ten Saramene'ye kadar (Samsun şehrinin içinde kurulduğu alan) düz, verimli bir alan vardır. Burada her şey yetişir. Yumuşak yünlü hayvan sürülerinin bolluğundan dolayı gelişmiş bir yün endüstrisi vardır. Burada ceylanlar da bulunur (Strabon, 2000: 25). Gazelonitis'ten sonra Sinope'den (Sinop) 900 stadion uzaklıkta önemli bir kent olan Amisos'a³⁶ (Samsun) ulaşılır. Amisos'un 60 stadion uzağında Themiskyra Ovası (Çarşamba Ovası) yer alır. Ova güzel ormanlar ve kaynakları dağın içinde saklı küçük akarsularla kaplı dağlık bir arazi ile çevrilidir. Bütün bu akarsularla beslenen Thermedon (Terme) Çayı ile Phanaroia'dan (Taşova) çıkan İris (Yeşilirmak) bu ovoidan akar (Strabon, 2000: 26). Kaynağı Pontus'ta olan İris, Komana (Gümenek), Dazimon/Dazimonitis Ovası'nı (Kazova) batıya doğru geçip Gaziura'ya³⁷ (Turhal) kentine doğru kuzeye kıvrılır. Sonra Skylaks ve diğer bazı ırmaklarında suyunu alarak tekrar doğuya döner. Çok sağlam bir şekilde tahkim edilmiş Amaseia'nın (Amasya) surlarını aşarak Phanaroia'ya ulaşır. Burada Armenia'dan çıkan Lykos (Kelkit) Irmağı ile birleşir. Bundan sonra Themiskyra'ya ve oradan Pontus Denizi'ne akar (Strabon, 2000: 26-27). Themiskyra İris yüzünden sürekli nemlidir ve otla kaplıdır. Ovada sığır ve at sürüleri beslenir ve çok miktarda akdarı ve süpürge otu yetişir. Ova çok sulandığı için bir kere bile kıtlık görülmediği gibi, üzüm, elma, armut, fındık gibi çok sayıda kendi kendine yetişen ürün bulmak mümkündür. Yiyecek bolluğundan dolayı burada av hayvanı da boldur (Strabon, 2000: 27). Themiskyra'dan sonra onun kadar sulanmamasına rağmen verimli bir ova olan Sidene (Çarşamba ovasının doğusunda düz verimli alan, Fatsa kıyıları) gelir. Sidene'nin doğusunda Mossynoikoi ve Tibaranoi halklarının yaşadığı bir başka önemli Hellen kenti aynı zamanda eski Sinope kolonisi olan Kotyora (Ordu), Kotyoro'nun doğusunda da yine eski bir Sinope kolonisi Kerasos³⁸ (Giresun) yer alıyordu (Emir, 2014: 22). Kerasos sonraki ismiyle Pharnakia'dan sonra Amisos'a deniz yoluyla 2200 stadion uzaklıktaki bir Helen kenti Trapezus'a (Trabzon) gelinir. Buradan Pontus'un doğu sınırı 1400 stadion uzaklıktadır (Strabon, 2000: 27-28). Şehrin, masa manasına gelen Trapezus adını almasına sebep, sur duvarlarının genel yapısının, dört köşe bir şekilde olmasıdır (Texier, 2002: 154). Trapezus'tan kıyı boyunca Kalkhis'e doğru yaklaşık 80 km gidildiğinde Rhizaion (Rize) kentine ulaşılır. Bu kent MS VI. yüzyılda Doğu Roma imparatoru Justinianus (527-565) tarafından restore edilmiştir (Bryer ve Winfield, 1985: 331).

Amisos ve Gazelonities'in güneyi, Halys'in doğusu, Phanaronia'nın batısında, Amaseia'nın kuzeyinde Phazemonitis³⁹ yöresi vardır. Pompeius, bu yörede bulunan Phazemon köyünü şehir ilan ederek ismini

Şehri'ni merkez-i vatan itihaz iderek oraya muhterem vatan manasına olan "Silay" namını vermişler idi. Mu'ahharen "Zelâ, Zilâ" dinüb el-yevm "Zile" dinmektedir. Tuğayitlerden Harkar Han orada bir şehir-i müstahkem bina ve Harkarit tesmiye eylemiş ve ba'dehû Karkariye dinmiş ise de Zile namı galebe etmiştir" (Yasar, 2013a: 247).

³⁵ Sivas İli Hafik ilçesine bağlı Dışkapı köyü.

³⁶ Burası ilk olarak Miletos'lular, sonrada Kappadokia'lar ve üçüncü olarak ta Atina'lılar tarafından koloni haline getirilmiş ve ismi de Peiraios olarak değiştirilmiştir (Strabon, 2000: 26).

³⁷ XIX. yüzyılın ilk yarısında kasabadan geçen Texier'e göre: Turhal, Tokat'ın kırk sekiz kilometre batısında, Kazovası denilen ovada, bahçelerle çevrilmiş iki-üç yüz haneli bir köydür. Yanında çok bozuk ve uçurumlu, yüz elli metrelik bir tepedir. Kalesinin çoğu kısmı, orta çağa aittir. Bazı yerlerinde, pek eski zamanın işaretleri vardır. Binanın yeraltında da bir kısmı vardır. Dağın içine inen yolu, başlangıçta iyice idiyse de sonradan çok taşlı ve çakıllı hale geldiğinden, gidilmesi hemen hemen imkânsızdır. Burası Mithridates'in büyük ihtimal hazinelerini saklamak için Küçük Armenia ve Pont'un yetmiş beş yerinde yaptırdığı kalelerden birinin yer altı mahzenidir. Pont krallarının eski bir ikametgâhı olan Gaziura'nın bütün kaleleri Pompeius tarafından yıktırılarak enkazı başka kasabaların kuruluşunda kullanılmış, kalesi bir harabe haline gelmişti (Texier, 2002: 167-168).

³⁸ MÖ II. yüzyılda Pontus Kralı I. Pharnakes'in (MÖ 185-169) tarafından ele geçirildiği Kerasos (Giresun) şehrinin yerine kendi ismiyle kurduğu şehir (Emir, 2014: 22).

³⁹ Vezirköprü, Lâdik, Havza, Osmançık, Gümüşhacıköy, Merzifon ilçelerini kapsayan alan. Phazemonitis'in, adını burada bulunan Phazemon (Vezirköprü) adlı bir köyden aldığı kabul edilmektedir. Bu köy, Mithradates Savaşları (MÖ 89-63) sonunda Pompeius'un Pontos'ta yaptığı siyasi düzenlemelerle genişletilerek şehir statüsü kazanmış ve ismi Neapolis olarak değiştirilmiştir (Strabon, 2000: 49). MÖ. 6. yılında Galatia Eyaleti'ne dâhil edilen Neapolis, sınırları daha da genişletilerek Neoclaudiopolis adını almış ancak Ortaçağ'da adı yeniden değişmiş, Andrapa olmuştur (Emir, 2014: 25). Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesut, 1143/44'de bu kasabayı imar ederek ismini büyük köy, köy-hisar anlamına gelen Kedağra olarak değiştirmiştir. Kedağra kasabasının zamanla büyüyerek 1657/58 yılında yakınında bulunan Köprü köyü ile birleşmiş, Köprülü Mehmed Paşa'nın zamanı vezaretinde her ikisine birden Vezirköprüsü denilmiş ve Kedağra resmi kayıtlarda kullanılmaya devam etmiş ise de zamanla unutulmuş, yerine tamamen Vezirköprü ismi yaygınlaşmıştır (Yasar, 2013a: 172-174). XVI. yüzyılda şehre gelmiş olan Evliya Çelebi'de şehirden bahsederken Köprü ismini kullanmıştır. Çelebi'ye göre, kışı çok olduğu için evlerin bacaları beyaz minare gibi yüksek külah şeklindedir. Evlerin tamamı kırmızı kiremit

Neapolis olarak değiştirmiştir (Strabon, 2000: 49). Şehrin Roma döneminde önemi artmış, önemli bir kavşak noktası konumuna yükselmiştir (Ramsay, 1960: 22-23). Phazemonitis'in Phanaronia'ya doğru uzanan kısmında Stiphane Gölü (Lâdik Gölü) vardır. Gölde pek çok balık ve etrafında da otlaklar bulunur (Strabon, 2000: 49-50). Gölün kenarında Laodikeia⁴⁰ (Lâdik) kasabası bulunmaktadır. Bu kasabanın isminin Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator'un annesi Laodike'den aldığı tahmin edilmektedir (Aktaş 2018: 70). Phazemonitis'in geriye kalan kısmı ağaçsız ve tarıma elverişlidir (Strabon, 2000: 49-50). Amaseia'nın üst tarafında Phazemonitis tarafında sıcak su kaynakları⁴¹ (Havza) vardır. Bunlar sağlık için çok iyidir. Bu bölge içinde gaga şeklinde uzanan yüksek ve sarp bir dağ üzerinde Sagyion⁴² Kalesi vardır (Strabon, 2000: 49-50). Pontus'un en önemli şehirlerinden birisi ve Pontus Krallığı'na da başkentlik yapan Amaseia ise Iris Irmağı'nın aktığı geniş ve derin bir vadide kuruludur⁴³. Hititler döneminde Hakmış olarak bilinen Amaseia, -Hititlerin kutsal şehri Nerik⁴⁴ Gaskaların eline geçtikten sonra- burada Hititler tarafından bir tapınak inşa edilince önemli bir dini merkez haline gelmiş, bu konumu Roma döneminde de Neokoros⁴⁵ ünvanı almasıyla devam etmiştir (Aktaş, 1918: 174, 180). Dini merkez olması yanında Karadeniz kıyısı ile iç kesimleri birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunduğu için Romalıların Amaseia'da iki ordu yerleştirmeleri⁴⁶ şehri askeri bakımdan da önemli bir merkez haline getirmiştir. İnsan emeği ve doğa buraya hem kent hem de olağanüstü bir kale özelliği kazandırmıştır. Burada nehrin bir yakasında kule gibi yükselen çok yüksek ve çok sarp bir kaya dimdik Iris'e doğru iner. Irmak tarafında kıyıda bir duvar ve her iki tarafta sivri tepelere doğru uzanan duvarlar vardır. Bu tepeler iki tane olup doğal şekilde birbirlerine bağlıdır. Bu alan içinde kralların sarayları ve anıt mezarları⁴⁷ vardır. İki sivri tepe dar bir geçitle birbirine bağlıdır. Burası geçit kıyıda 5-6 stadion olup bu geçitten tepelere 1 stadionluk hiçbir kuvvetin aşamayacağı dik bir yokuş bulunur. Bu kayaların içinde sarnıçlar vardır. Bunlardan birisi ırmağa, bir tanesi de boğaza doğru olmak üzere kayalara boru şeklinde oyulmuştur⁴⁸

kaplıdır. Debbaghanesi meşhurdur. 140 köy bağlıdır. Çarşısı, camileri, tekkeleri, han ve hamamları, imareti ile mamur bir kazadır (Evliya Çelebi, 1986: 689-690).

⁴⁰ Strabon, gölden bahsetmesine rağmen Lâdik kasabasından bahsetmemektedir. Yalnız göl kenarında harabe halde İkizari isminde bir kale ve yine harabe halde bir kraliyet saray görmüştür (Strabon, 2000: 49). Pompeius MÖ 64 yılında III. Mithridates-Roma savaşları esnasında bölgede çıkması muhtemel isyanlarda isyancıların kullanmasını engellemek amacıyla sarp dağlar üzerine kurulu Pontus garnizonları yıktırması sarnıçları taşıla doldurtmuştu. Bu süreçte Sagyion Kalesi'nde Romalılar tarafından yıkılmıştır (Arslan, 2007: 20). İlerleyen dönemlerde kalenin tamir edilerek tekrar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1647 yılında Lâdik'e gelen Evliya Çelebi, "şehrin güneyinde göğe yükselmiş eski yapı küçük bir kale" olarak tarif ettiği Lâdik Kalesi'nde kalmış, ayrıca şehri de gözlemlemiş, 17 mahalleden ibaret olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 1986a: 682). Çelebiye göre, şehrin kalesi Amasya Kayzerlerinden Havik yaptırmıştır. Danışmendli Melik Gazi, burayı fethettiğinde komutanlarından Selman Han sancağı kaleye dikmeyelim dediğinde La dik sancağı diye seslendiğinden dolayı İsmi Lâdik olmuştur (Evliya Çelebi, 1986a: 681-682). Göl ile ilgili olarak ta etrafı bir günde dolaşılabilir, on bir çeşit balığı olan, dört çevreden gelen suların aktığı, ayağı olmayan, ağır ağıza dolu bir göl olarak tarif eder (Evliya Çelebi, 1986a: 684). Yasar'a göre: "Bu kasabanın nâm-ı kadîmi Laodikeye olub Amasya hükümdârî meşhûr Büyüik Mihrâd, Mitrad'in zevcesi Laodik nâm kraliçe tarafından binâ idildiği ve ba'dehü galat olarak Lâdik dindiği meşhûrdur. Şu halde bu kasaba; ikibin senelik bir şehir-i kadîm olduğu anlaşılmıştır" (Yasar, 2013a: 177). 1842 yılında kasabadan geçen George Percy Badger, şehirde 2.000 Türk ve 15 hane, 20 civarında cami, 2 tekke, 1 kilise olduğunu belirtir. Ayrıca kasabada birisi Dor tarzında sekiz köşeli bir kilise harabesi ile birlikte antik dönem mimari tarzda inşa edilmiş bina kalıntıları olduğunu görmüştür (Badger, 1855: 17)

⁴¹ Strabon, Phazemonitis'ten (Vezirköprü) bahsederken Vezirköprü ile Lâdik arasında yer alan Havza'dan bahsetmemektedir. Roma İmparatorluğu zamanında varlığını öğrendiğimiz Havza'nın ismi Thermae şeklinde geçmektedir. Roma döneminde hamamlara thermae denilmesinden dolayı Havza İlçesi'nin bulunduğu yer antik çağda da sıcak su kaynaklarıyla ün yapmış olmalıdır ve isminin buradan geldiği değerlendirilmektedir (Aktaş, 2018: 64). 1647 yılında bölgeden geçen Evliya Çelebi, Havza'dan Koza, "Amasya'nın batı tarafında üç saat uzaklıkta Koza kazasında bir ılıca vardır diyerek Havza'nın bir yerleşim birimi olarak hem yerini tarif etmekte hem de varlığını ispatlamaktadır (Evliya Çelebi, 1986a: 684). Hüseyin Hüsameddin'e göre, bu kasabanın eski ismi bilinmemektedir. Hancere, Ancere veya Hanceze olması ihtimal dahilindedir. 1184/85'ten itibaren ulaşılan belgelerde isminin Havza olduğu görülmekte olup Hancere isminin Türkler tarafından Havza şeklinde telaffuz edildiği değerlendirilmektedir (Yasar, 2013a: 168-169).

⁴² Vezirköprü İlçesi'nin Kocakaya Köyü sınırları içerisinde bulunan Tavşan Dağı'nın zirvesinde yer almaktadır (Emir, 2014: 135). Pompeius MÖ 64 yılında III. Mithridates-Roma savaşları esnasında bölgede çıkması muhtemel isyanlarda isyancıların kullanmasını engellemek amacıyla sarp dağlar üzerine kurulu bütün garnizonları yıktırması sarnıçların taşıla doldurtmuştu. Bu süreçte Sagyion Kalesi'nde Romalılar tarafından yıkılmıştır (Arslan, 2007: 20). Fakat kalenin daha sonraki dönemlerde tamir edilerek kullanıldığı anlaşıyor. Bu kalenin XVII. yüzyılda hala ayakta olduğu anlaşıyor. Bölgeden 1647'de geçen Evliya Çelebi, Kocakaya adlı tepe üzerinde, çok sarp ve sağlam, çıkmak için tek kapısı ve bir yolu olan, kesme taştan yapılmış, kimin tarafından yaptırıldığı bilinmeyen bir kale olarak tarif etmektedir (Evliya Çelebi, 1986a: 688).

⁴³ Romalı yazar Pliny (MÖ 23-MS 79), Amasia'nın Gazacena adı verilen bölgenin sınırları içinde olduğunu ifade etmektedir (Pliny, 1847-48: 102).

⁴⁴ Vezirköprü ilçesine bağlı Oymaağaç köyü (Aktaş, 2018: 174).

⁴⁵ Tapınak beçliği manasına gelen bu kelime, aslında tapınak görevlisi demektir. MS I. yüzyıldan itibaren Roma imparatoru için tapınak yapan bir kente verilen ünvanıdır. Bu kentler, imparatorun tapınağının koruyucusu sayılmıştır (Aktaş 2018: 180). Amaseia'nın yaklaşık 10 km kuzey doğusunda İris vadisinin kenarında -Yasıçal kasabası- Pontus krallarının Ahuramazda/ Mithras'ın bir görüntüsü olarak Zeus'a tapıkları, Roma döneminde de de Zeus Stratios (Ordular Tanrısı) adına adanmış kutsal bir tapınak Amaseia'nın dini merkez olma konumunun devamını sağlamaktaydı (Aktaş, 2018: 179). Bu tapınakta Pontus kralları, Zeus Stratios onuruna kurbanlar sunar, hazır bulunanlara et ve ekmekten oluşan bir ziyafet verirler, kazandıkları zaferleri büyük ateşler yakarak kutlalarlar idi (Arslan, 2007: 27).

⁴⁶ Bu birliklerden biri İmparator Claudius (MS 41-54) tarafından yerleştirildiği değerlendirilen Ala Claudia Nova, diğeri de İmparator Titus Flavius Vespasianus (MS 69-79) tarafından yerleştirildiği tahmin edilen Ala I Flavia Augusta Britannica adlı süvari birlikleridir (Aktaş, 2018: 319).

⁴⁷ Strabon burada Pontus krallarından bahsetmektedir.

⁴⁸ Strabon kale ismi kullanmadan aslında şehrin kalesinin yerini ve özelliklerini tasvir etmektedir. XVII. yüzyılda şehri gezen Evliya Çelebi, kaleden, "En tepesindeki burç ve duvarları her zaman bulutlar içinde kaybolmuş gibidir... Çevresi 9.000 adımdır. 40 kulesi, 800 bedeni vardır. Aşağıda akan nehre kadar inen suyualları vardır... Kalenin alt tarafında baştanbaşa görülmeye değer mağaralar vardır... Timur dahi bu kaleyi yedi ay kuşatarak almaya çalışmışsa da muvaffak olamayarak eli boş dönmüştür" şeklinde bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 1986a: 527-528). Yasar, kalenin isminin Harşene olduğunu, Amasya Kalası'ni inşa eden kişinin isminin Harşene olup kaleye de onu ismi verildiğini belirtmektedir (Yasar, 2013a: 40). Kalenin

(Strabon, 2000: 50-51). Romalıların Mithridates Eupator'a ilan ettikleri savaşlarda, Amaseia'nın bütün kale duvarlarıyla müstahkem noktaları, Romalılar tarafından yerle bir edilmiş, ancak ticaret geçidi olması ve arazisinin verimliliği sayesinde önemini devam ettirmiştir (Texier, 2002: 170). XIX. yüzyılın ilk yarısında şehre gelmiş olan Ouseley ve Texier de konumu ve genel görünümü bakımından Strabona'a paralel açıklamalarda bulunur⁴⁹ (Ouseley, 1823: 493-495, Texier, 2002: 173-174). Irmak üzerinde birisi kentten varoşlara, diğeri de varoşlardan dışarıya olmak üzere iki köprü vardı. Iris üzerinde dar vadi, ilerde genişleyerek Khiliokoman Ovası'nı (Suluova) meydana getirir. Khiliokoman'dan sonra Halys Irmağı'na doğru Diakopene (Gümüşhacıköy) ve Pimolisene (Osmancık) Ovaları yer almaktaydı⁵⁰. Diakopene ve Pimolisene, Amaseia'nın kuzey bölümünü oluşturunuyordu ve bu alanın uzunluğu da yaklaşık 500 stadion idi (Strabon, 2000: 50-51, Texier, 2002: 180). Amaseia, Pontus Krallığı'nın başkenti olduğunda şehrin su temini için su kanalı inşa edilmiştir⁵¹. Bir kısmı günümüze ulaşmış olan kanal, Roma İmparatorluk Dönemi'nde de kentin su ihtiyacını karşılamış ve Bizans İmparatorluğu Dönemi'ne kadar kullanılmıştır (Emir, 2014: 317).

Şehrin güney kesimlerinde günümüzde Göynücek ilçe sınırları içinde kalan iki nokta da Antik çağda yerleşimin izlerini taşır. Bunlardan birincisi Amasei'nin 38 km güneyinde, kaplıcasıyla ünlü Terziköy'dür. Roma ve Bizans döneminde önemli bir yerleşim yeri olan köyde Roma ve Bizans dönemlerinde hamam inşa edilmiş, MS III-IV. yüzyıl ve MS V-VI. yüzyıllarda olmak üzere iki farklı dönemde de kullanılmıştır (Keskin ve Özdemir, 2016: 53). İkincisi de Gökçeli köyüdür. Köyün yaklaşık 1,5 km kuzeydoğusunda Karadağ silsilesine ait yüksekçe bir tepe üzerinde bulunan ve kesin olmamakla birlikte Romalıların Anadolu egemenliği döneminden (MÖ I. yüzyıl-MS 395) daha önceye tarihlendirilen (Özsait, 2006: 251-252) bir kale bulunmaktadır. Hem Çekerek Havzası'nı hem de Çorum Suyu Havzası'nı kontrol eden bir noktada konumlanmış olan kale, çok sayıda basamaktan oluşan yaklaşık 45 derecelik eğime sahip bir tünele sahiptir. Kalenin farklı yerlerinde kayalar üzerine oyulmuş dehlizler de bulunmaktadır.

Amasya'nın Selçuklular tarafından fethi sonrası hem görünümü hem de demografik yapısında ciddi değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Bir yandan bazı kiliseler camiye çevrilip, Türkler için yeni bir mahalle kurulurken⁵² diğer yandan Harzem ve Horasan taraflarından akın, akın gelen Türk oymakları iskân edilmeye başlanmıştır (Yasar, 2013: 125, 317, 320). Bir yandan mevcut Rumca isimler değiştirilip Türkçe isimler verilirken, ya da Türkçeye uyarlanırken diğer yandan Türk-İslam kültürüne özgü yapılar inşa edilerek yavaş yavaş Türk-Müslüman beldesi görünümüne kavuşmuştur. Danişmendli Emirlerinden Melik Seyfeddin İsmail (ö.112/13), harap haldeki Zemendu⁵³ (Ziyaret) kasabasını imar ederek ismini de Danişmendiyye olarak değiştirmiştir (Yasar, 2013a: 328).

2.3.Yolları

Amasya'nın bulunduğu konum Anadolu'da doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda bağlantı kurulmak istendiğinde kesişim noktasında bir yer olduğu için Antikçağdan beri önemli yolların geçtiği bir kavşak noktası olma özelliğini muhafaza etmiştir. Şehrin içinde bulunduğu bölgede yolların güzergâhını da sahip olduğu yer şekilleri belirlemiştir. Bölgedeki yer şekilleri dikkate alınarak belirlenen yol güzergâhları, tarih boyunca bazı

kuzeyinde yer alan dağa da Antik Dönemde Harşena Dağı denilmekteydi. Türkler tarafından fethini müteakib Kırklar Dağı denilmeye başlanmıştır. Hüseyin Hüsameddin, dağın Kırklar ismini Amasya Kalesi'nin Danişmentliler tarafından fethi esnasında gece koyun sürülerinin boynuzlarına mum dikerek bu dağdan kaleye doğru süren ve kaledeki müdafileri korkutan ve teslim olmalarını sağlayan 40 bahadırın aldığı ileri sürer (Yasar, 2013a: 43).

⁴⁹ XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'yu gezen Texier, şehir ile ilgili genel görünüm dışında şu gözlemlerini aktarır: "Amasya şehri, yalnız eski eserleriyle ünlü olmayıp sürekli olarak bir hükümdarlık merkezi olma önemine sahiptir: Arap mimari tarzındaki eserlere göre, orta çağda da gelişmiş bir yer şöhreti olduğu görülür. Bununla beraber şimdiki şehir, eski parlaklığa yakın derecede bir gelişmişlik sergilemez. Sokakları dar ve kaldırımları eksiktir. Halkı şehirden çok, yazlıklarında ve civar tepelerin etrafındaki bahçelerinde ikamet ederler" (Texier, 2002: 174).

⁵⁰ Gümüşhacıköy ve Osmancık'tan önce Amasya tarafına daha yakın konumda Merzifon ilçesi yer almasına rağmen, Strabon'da Merzifon ile ilgili her hangi bir kayıt yoktur. 1647'de Merzifon'a gelen Evliya Çelebi, "arkasını Daşan Dağı'na vermiştir. Amasya bu şehrin kiblesinde olup, on beş saat uzaktır. Lâdik on iki, Osmancık on altı saatlik yerededir." diyerek şehrin varlığını, konumunu ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 1986a: 687).

⁵¹ Amasya'nın 15 km güneyinde Şahin Kayası önünden başlayan ve bir metre derinliğinde ve iki metre genişlikte olduğu halde Ferhat Arasından Memi Dede önünden geçerek Gök Medrese, Şamice, Receb, Çeribaşı, Acem Ali, Uzun Mustafa, Gümüşlü-zade, Mehmed Paşa, Savadiye mahallelerini dolaşarak Bayezid Mahallesi'nde bulunan Kibrithane'nin güneyinde bir kaya üzerinde dört metre derinliğinde dört köşe bir şekilde oyulmuş bir deliğe dökülen bir su yoludur. Bu suyunun, Şahin Kayası eteklerinde bulunan derelerin sularını toplayarak Amasya şehrine yüzlerce seneler akıttığı suyollarının içinde kalın söngütlerden, kuru yosunlardan anlaşılmaktadır. Her nektara halk tarafından bu suyunun Ferhat adlı bir kişi tarafından otuz dokuz günde yapıldığına inanılsa da bir kişi tek başına otuz dokuz günde değil otuz dokuz senede bile yapamaz. Amasya'yı ziyaret seyyahları bu suyunu Pont hükümdarlarına nispet etmekteydiler (Yasar, 2013a: 29). Günümüzde Amasya'nın güney tarafındaki yüksek kayaya Ferhat Kayası, kayanın eteğinde kanalının geçtiği yere de Ferhat Arası denilmektedir.

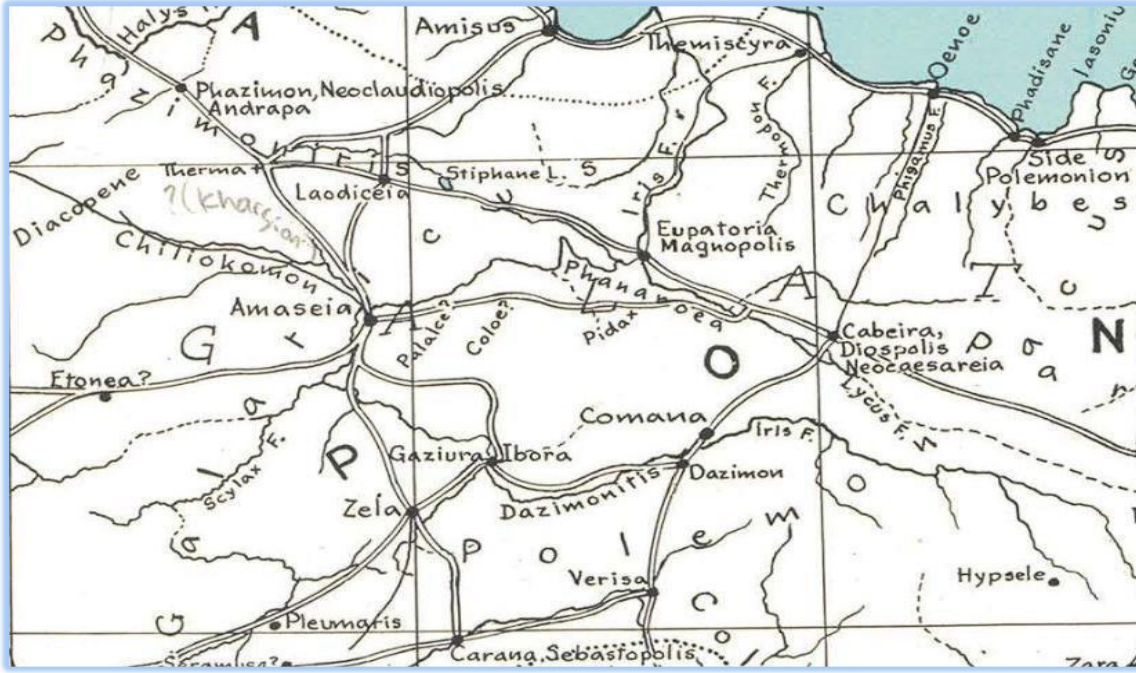
⁵² "Melik Gâzi Ahmed Hân, Amasya'da şimdiki Gök Medrese Mahallesi'nde bir sarây-ı âli binâ ve önünde ya'ni ırmak boyunda olan yerleri (ki Yörgüç Paşa Hamamı üstünden Sultân Bayezid Câmî'i muntehâsına kadar olacak) güzel bir bağçe inşa itirdiği, mu'ahharen bu bağçe altı kısma taksim idildiği münâsebetle "Altı Bahçeler" dindiği ve ba'dehû hafidi Yağibasan Gâzi sarâyı ve Altı Bahçeleri vakf eyledi" (Yasar, 2013a: 320).

⁵³ Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesut, Amasya'yı Danişmendlilerden aldığı bu kasabaya büyük bir saray inşa etmiş ve ismini de Ziyare olarak değiştirmiştir (Yasar, 2013a: 336).

küçük değişikliklerle kullanılarak günümüze kadar gelmiştir. Batı-doğu istikametinde uzanan yol güzergâhı Karadeniz kıyısına paralel uzanan dağların sağ tarafındaki rakımı düşük, genelde de vadi tabanlarını takip ederken, Orta Karadeniz bölümünde Batı ve Doğu kıyılarına oranla dağların rakımının düşmesi, buradan dağların sol tarafına, kıyı kesimlere geçiş için uygun bir güzergâh sunmuştur. Şehrin yakın çevresinde yer alan İris (Yeşilirmak) ve Lykos (Kelkit) nehirlerinin oluşturduğu vadi tabanları bölgedeki en önemli yol güzergâhları olmuştur. Bu vadilerin ılıman iklimi, verimli topraklarına bağlı olarak tarımsal ve hayvansal üretim yönünden Pontus'un çekirdek bölgesini oluşturmaktaydı. Bu özelliğinden dolayı güçlü bir ekonomiye sahip olan yöre, zamanla bir yandan endüstriyel ve ticari bakımdan gelişirken diğer yandan da kendi içindeki yerleşim dokusu ve diğer komşu bölgelerle bağlantısını sağlayan iyi derecede düzenlenmiş bir yol ağına sahip olmuştur (Arslan, 2007: 18). Romalılar Anadolu'da hakimiyet kurduktan sonra egemenlik altına aldıkları noktaları siyasi olduğu kadar askeri bakımdan da sıkı denetim altında tutmak istemişler ve gerektiğinde ordularını rahatlıkla sevk edebilecekleri düzgün yollar inşa etmişlerdir. Bu yollar üzerinde yolun yönünü, gittiği yeri ve merkeze uzaklığını gösteren mil taşları da yerleştirmişlerdir. Bu süreçte Amaseia, hem çevresindeki şehirler hem de diğer bölgelerle bağlantısını sağlayacak düzenli yollara kavuşmuştur. Roma döneminde Constantinople'yi (İstanbul) Persia'ya (İran) bağlayan yol, Constantinople- Claudiopolis (Bolu), Hadrianopolis (Eskipazar), Pompeipolis'ten (Taşköprü), Neoclaudiopolis (Vezirköprü) ve Amaseia uğramakta sonra da İris ve Lykos vadilerini izleyerek Neocaisereia'a (Niksar), oradan Satala (Kelkit ilçesinin Sadak köyü) üzerinden devam etmekteydi (Ramsay, 1960: 22-23/). Bu güzergâhı Taşköprü- Vezirköprü arasında Kasım Ahmed Han'ını inşa eden (Özergin, 2011: 148) Selçuklular da kullanmıştır. Osmanlılar döneminde yolun Amasya çevresindeki rotasında Vezirköprü yerine Merzifon'un eklenmesiyle aynı şekilde kullanılmıştır⁵⁴. Günümüzde de hala Marmara Bölgesi'ni İran'a bağlayan önemli bir karayolu güzergâhı olma özelliğini devam ettirmektedir. Yine Akdeniz kıyılarını Karadeniz kıyılarına bağlayan yol da Tarsos'tan (Tarsus) başlar, Caesaraei'den (Kayseri), Pteria (İskilip) üzerinden Neoclaudiopolis'e (Vezirköprü) uğrar oradan Sinope'ye ulaşırdı (Ramsay, 1960: 22-23). Kappadokia'yı Pontus ve Euksenos kıyılarına bağlayan yol, Ankyra'dan (Ankara) Pteria'da (İskilip) ikiye ayrılır, bir kolu Hayls'in solunda Neoclaudiopolis (Vezirköprü) üzerinden Sinope'ye (Sinop), diğer kol da Halys'in sağında Eukhaite (Çorum) ve Amaseia üzerinden⁵⁵ Amisos'a ulaşırdı (Ramsay, 1960: 22-23). Amaseia-Amisos yolu, topoğrafyanın sarplığı nedeniyle kara yolu üzerinden mal taşınmasının çok zor olduğu Pontus ve Kappadokia bölgelerinin dünyaya açılan ticaret kapısı konumundaydı. Bu bölgelerden gelen kereste, demir-çelik, değerli taşlar, yiyecek-içecek maddeleri bu güzergâhtan Amisos'a, oradan da deniz yoluyla diğer bölgelere nakledilirdi (Arslan, 2007: 39). Bu güzergâh üzerinde -günümüzdeki Çakallar Mevkii'nde- Selçuklular tarafından bir kervansaray inşa edilmiştir (Özergin, 2011: 147). Bu yapı mevcut yol güzergâhının biraz dışında kalmışsa da halen ayakta olup restoran olarak hizmet vermektedir. Bizans döneminde, Amaseia'yı Lykos havzası üzerinden doğuya bağlayan yola ilave olarak Amaseia'dan Comana istikametine İris vadisini izleyen, Gaziura (Turhal), Comana, Siera (Zara), Sebasteia (Sivas) üzerinden devam eden bir yol ile yine Amaseia'dan Zela'ya oradan Siera üzerinde Sebasteia'ya devam eden yol ile birleşen iki yeni yolun kullanıldığı görülmektedir (Ramsay, 1960: 280-281). Selçuklular döneminde Lykos vadisinde Niksar yakınlarında Ebul Kasım Ahmed, İris vadisinde ise Ezinepazar, Dazya ve Mahperi Hatun hanlarının inşası (Özergin, 2011: 147-157) bu iki vadiden geçen güzergâhın yoğun olarak kullanıldıklarını gösterir. Bu iki yol Neocaisereia- Comana arasında inşa edilen bir hat ile birbirine bağlanmıştır. Lykos vadisini izleyen yol ile İris vadisini izleyen yolu takip edenlerin zaman zaman Neocaisereia-Comana hattı üzerinden yön değiştirdikleri anlaşılmaktadır. Mesela 1812 yılında bölgeden geçen Sir William Ouseley, İran'dan ülkesine giderken Lykos vadisini takiben batıya doğru ilerleyerek Niksar yakınlarından Tokat'a geçmiş ve Tokat'tan sonra İris vadisini izleyerek Amasya'ya ulaşmıştır (Ouseley, 1823: 472-495).

⁵⁴ Bu yol Osmanlılar döneminde güzergâhında yapılan ufak tefek değişikliklerle önemini Sol Kol adıyla korumuştur. Osmanlılar döneminde Sol Kol, Üsküdar- Gebze- Bolu- Tosya- Hacı Hamza- Merzifon- Niksar-Şebinkarahisar- Bayburt- Tercan- Erzurum- Kars üzerinden Tebriz'e uzanmaktaydı (Halaçoğlu, 2014a: 169). Günümüzde de hala Marmara Bölgesi'ni İran'a bağlayan önemli bir karayolu güzergâhı olma özelliğini devam ettirmektedir.

⁵⁵ Bölgedeki Antik Dönem yolları üzerinde çalışma yapan David French, Çorum ile Amasya'nın Euchaita (Mecidözü) üzerinden birbirine bağlandığını ortaya çıkarmıştır (French, 1985: 123). Bu yolun Osmanlılar döneminde de yaygın kullanıldığı tahmin edilmektedir. Mesela Evliya Çelebi, 1650 yılında Sivas'tan İstanbul'a giderken Tokat, Turhal, Zile, Kazankaya -Amasya merkeze bağlı Meşeliçiftliği köyü yakınlarındaki büyük kaya- Sunkuroğlu köyü -Karasenir'in eskiden Sunkur Çiftliği olduğu dikkate alınırsa (Yasar, 2013a: 89) Karasenir arazisi üzerinden bu yola ulaşmıştır. Bu yoldan Batıya doğru ilerleyerek Elvan Çelebi köyü -Mecidözü ilçesine bağlı- üzerinden Çorum'a ulaşmıştır (Evliya Çelebi, 1986b: 187). Yine 1850'de Amasya'dan Çorum'a giden Alman şarkiyatçı ve seyyah Andreas David Mordtmann, Amasya- Zara (Doğantepe)- Mecidözü güzergâhını kullanmıştır (Mordtmann, 1925: 100).

Harita-3: Antik Dönemde Amasya ve Yakın Çevresindeki Yollar⁵⁶

Roma döneminde Pompeiopolis'ten (Taşköprü) doğuya doğru Havza, Laodikeia üzerinden Neocaesaria'ya ulaşan bir yol daha vardı (French, 1985: 143). Muhtemelen bu yol günümüzde de kullanılan ve Taşköprü'yü Vezirköprü, Havza, Lâdik, Taşova, Erbaa üzerinden Niksar'a bağlayan yol güzergâhıdır. 1647'de Evliya Çelebi, Niksar'dan ilerleyerek Taşova, Lâdik ve Havza hattına kadar bu güzergâhı kullanmış, Havza'dan güneye inerek Merzifon, Gümüşhacıköy, Hamamözü ve Çorum üzerinden yoluna devam etmiştir (Evliya Çelebi, 1986a: 684-691).

2.4. İdari Coğrafyası

İdari coğrafya, egemen bir gücün yönetimi altında örgütlenmiş, merkezi idareye tabi olmakla beraber kendi içinde idari özerklik ve yerleşmeler hiyerarşisi gösterebilen alt siyasal-yönetişel yapılanmaların belirli ve tanımlı bir bölge üzerindeki mekânsal yansımalarıdır (Koray, 2005: 75). Bu bağlamda Amasya ve çevresinde bu tür alt siyasal yapılanmaların yansımalarını takip etmeye çalıştığımızda izlerini Hititlere kadar götürmek mümkündür. Hititler Orta Anadolu'ya gelmeden önce, Anadolu'nun Hattiler'in işgali altında olduğu bilinse de (Klock, 2005: 11) tam olarak egemenlik alanlarını belirlemek imkânsızdır. Amasya ve çevresini kesin olarak egemenlik altına aldığını bildiğimiz ilk topluluk Hititlerdir. MÖ 1650'de Hattuşa (Boğazköy) başkent olmak üzere bağımsız devletlerini kuran Hititler (Çakmak, 2012: 163), Amasya ve çevresini de denetim altına almışlardır. Hakmiş ismiyle Hitit egemenliğinde olduğunu bildiğimiz Amasya ve çevresi, Karadeniz sahillerini işgal etmiş olan Gaşkalar ile Hititler arasında çatışma alanı olarak nüfuz mücadelesine sahne olmuştur (Dinçol, 1982: 35). Hitit Devleti'nin parçalanmasından sonra da bir müddet bölge Gaşkaların kontrolünde kalmıştır. Gaşkalar ise, İskitlerin baskısıyla MÖ VII. yüzyıl başlarında Kafkasya'dan Anadolu'ya giren (Tellioglu, 2020: 14-16) Kimmer saldırılarıyla tarih sahnesinden çekilmişler, bölge egemenliğini Kimmerlere bırakmışlardır. MÖ VII. yüzyıl ortalarında siyasal bir güç olarak ortaya çıkan Medler (MÖ 678-549), MÖ 612'de Kyaksares (MÖ 625-585) döneminde Asur krallığına son verip Halys ırmağına kadar egemenlik alanlarını genişletmesiyle (Sevin, 1982: 252) Amasya ve çevresinin Medlerin nüfuzuna girdiği değerlendirilmektedir. MÖ VI. yüzyıl başlarında Medlerle Lidyalılar arasında nüfuz mücadelesine sahne olan Kappadokia ve Pontus, MÖ 585 yılında Lidyalılar ile Medler Kızılırmak sınır olarak anlaşınca Pontus da Medlerin egemenliğinde kalmıştır (Sevin, 1982: 252). Pers İmparatorluğunun kurucusu II. Kiros'un (MÖ 559-530) MÖ 550'de Medleri yıkmasıyla Pontus'un egemenliği Medlerden Perslere geçmiştir. Ülkesini hanedana mensup ve aristokrat kişilerce yönetilen satraplık adı verilen yönetim birimlerine ayıran ve Anadolu'da İonya, Phrygia, Kilikya ve Lydia satraplıklarını kuran II. Kiros, Pontus bölgesini Phrygia satraplığına bağlamıştır (Duran, 2012: 21-24). Pontus, MÖ VI. yüzyılda yapılan idari düzenleme ile Phrygia'ya dahil olan Kappadokia bölgesinin-Pontus dahil- MÖ V. yüzyılda bağımsız hale gelmesiyle Kappadokia satraplığına bağlanmış, MÖ 360'larda Kappadokia

⁵⁶ (Aktaş, 2018: 116). Antik dönemde Amasya ve çevresindeki yollar için bkz. (Ramsay, 1960: 22-23) ve French, 1985: 153-154).

satraplığının Pontus ve Tauros Kappadokia'sı olarak ikiye ayrılmasıyla bağımsız satraplık haline gelmiştir (Casabonne, 2007: 26). MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Perslere balı olarak Pontus satraplığı -ve Amaseia-, Makedonya Kralı Büyük İskender'in (356-323) Asya Seferi (MÖ 334-327) sonunda Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Büyük İskender'in egemenliğine girmiştir. Büyük İskender'in MÖ 323'de ölümü, komutanları arasında iktidar mücadelesini başlatmış ve imparatorluğun parçalanmasına neden olmuştur. Bu süreçte Amaseia'nın içinde yer aldığı Pontus satraplığı nispeten çatışmalardan uzak kalmış ve MÖ 302/301 yılında I. Mithradates (MÖ 281-266) tarafından bağımsız hale getirilerek Pontus Krallığı kurulmuştur (Özsait, 1982: 280-296). Büyük İskender'in komutanları arasındaki mücadelede Seloukos (MÖ 358-281), MÖ 287'de imparatorluğun Mısır, Makedonya, Yunanistan dışındaki topraklarında kontrolü sağlamış ise de Karadeniz kıyılarını ele geçirememiştir (Özsait, 1982: 294-295). Seloukos'un ölümüyle kurduğu krallığın Anadolu'daki otoritesi zayıflamaya başlamış, bundan yararlanan Pontus kralları da egemenlik alanlarını Pontus dışındaki bölgelere genişletmişlerdir. Amasya'nın başkent olarak içinde yer aldığı Pontus Krallığı, MÖ I. yüzyıl başlarında Roma İmparatorluğu'nun (MÖ 752-MS 395) meydan okumasıyla karşılaşmıştır. Anadolu egemenliği için verilen Roma-Pontus mücadelesinde Amaseia ve çevresi MÖ 70 yılında Romalılar tarafından işgal edilmiş, Amaseia ve çevresinde Roma egemenliği başlamıştır (Özsait, 1982: 294-295). Roma-Pontus mücadelesinde diğer yöre şehirlerinin uğradıkları sona, Amasya da sahne olmuş, bütün kale duvarlarıyla müstahkem noktaları Pompeius tarafından yerle bir edilmiştir (Texier, 2002: 170). Pompeius, Pontus'un doğu kısımlarını kendisine yardım etmiş krallara dağıtırken geriye kalan kısımları 11 bölgeye ayırdı⁵⁷ ve -birisi de Amasya olan- bu bölgeleri Bithynia'ya kattı (Strabon, 2000: 14). Pontus, Romalılar tarafından MÖ 2'de Galatia ile birleştirilerek Pontus-Galaticus eyaleti oluşturulurken Amasia'da bu eyaletin merkezi olmuştur. İmparatoru Traianus (MS 97-117) döneminde Galatia, Cappadocia ile birleştirilerek Galatia-Cappadocia eyaleti kurulmuş ve Amaseia'da bu eyaletin parçası haline gelmiştir (Sherk, 1980: 961- 995). Bizans döneminde VII. başlarında artan Sasani ve Müslüman Arapların saldırıları, yaşanan toprak kayıpları üzerine Thema⁵⁸ adı altında idari ve askeri birimlere ayrılarak taşra yönetiminde yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Bu süreçte Amasya da hem themanın merkezi hem de bölgenin Metropolitlik merkezi⁵⁹ olarak Armeniakon Theması'nın sınırları⁶⁰ içinde kalmıştır (Güneş, 2018: 112 ve 125).

Harita-4: VII. Yüzyılın Ortalarından VIII. Yüzyılın Ortalarına Kadar Bizans Themaları⁶¹

⁵⁷ Amaseia dışındaki diğer 10 bölge Pompeiopolis (Taşköprü), Neapolis (Vezirköprü), Zela (Zile), Magnopolis (Kaleköy), Megalopolis (Sivas), Diospolis (Niksar), Nikopolis (Eskihisar), Amastris (Amastra), Sinope (Sinop), Amisos (Samsun) idi (Sever, 2017: 15).

⁵⁸ Bizans'ta VII. yüzyıldan XI. yüzyılın ortalarına kadar uygulanan, Strategos denilen görevlilerin başında olduğu idari, askeri ve sosyo-ekonomik yönetim birimi (Güneş, 2018: 21).

⁵⁹ Hristiyanlıkta bir bölgenin tüm kiliselerinden sorumlu piskopos veya başpiskoposun başında olduğu kilisenin bulunduğu yer.

⁶⁰ Kuzeyinde Karadeniz, batısında Opsikion, güneybatısında Anatolikon themaları, güneyinde Euphrates (Fırat) Irmağı ve doğusunda ise Müslüman Araplara sınırdı. Diğer themalar şunlardı: Opsikion theması -günümüzdeki Batı Karadeniz bölümü ve Marmara bölgesi- Anatolikon theması -Konya, Karaman çevreleri-, Thraakesion theması -İzmir ve Kuzey Ege bölümü-, Kibyrraioton theması -Akdeniz kıyıları- idi. Themalar ve sınırlarındaki değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Güneş, 2018: 112-364).

⁶¹ (Güneş, 2018: 111).

Bizans'ın doğuda Sasani ve Araplara karşı sınırların korunmasından sorumlu garnizonun merkezi olması yanında bir Metropolitlik merkezi olarak -bir Zeus Stratios tapınağına ev sahipliği yaptığı Hristiyanlık öncesinde olduğu gibi- dini anlamda da önemini devam ettirdiği görülmektedir⁶². XI. yüzyılda Anadolu, giderek artan Selçuklu saldırıları ile karşılaşmış, 1071 Malazgirt Savaşı, Anadolu'daki Bizans hâkimiyetinin sonu, günümüze kadar devam etmiş olan Türk hakimiyeti için bir dönüm noktası olmuştur. Bizans'ın bu savaştaki mağlubiyeti ve Anadolu'daki sarsılan otoritesi, Selçukluların Anadolu'yu fethini kolaylaştırmıştır. Malazgirt Savaşı sonrası Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kurulan Danişmendliler⁶³ 04 Nisan 1075 Tarihinde Amasya'yı fethedince⁶⁴ Amasya'daki Bizans egemenliği sona ererken Danişmendli dönemi başlamıştır (Yasar, 2013a: 312). Amasya ve çevresinin fethi esnasında yaşanan çatışmalarda bölgedeki mimari eserler büyük ölçüde tahrip olduğu tahmin edilmektedir. Müslüman Türkler egemenliklerinin sembolü olan mimari eserleri inşa ederken tahrip olan önceki eserlere ait kalıntıları yeni binalarda inşaat malzemesi olarak kullanmışlardır⁶⁵. Fetihden sonra çevrede yapılan fetihler için önemli askeri üs ve merkez olarak kullanılan Amasya 1143/44 Yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesut'un (1116-1155), Amasya'yı ele geçirmesiyle Anadolu Selçuklularının egemenliğine girmiştir (Yasar, 2013a: 333). I. Mesut, Danişmendlilerden aldığı topraklarda Danişmendiye eyaletini kurmuş (Özcan 2005: 81), Amasya'yı da bu eyaletin merkezi yapmıştır (Yasar, 2013a: 333). Bizans döneminde Armeniakon Teması'nın sınırlarına karşılık gelen topraklar üzerinde Danişmendiye eyaletinin kurulması, Selçukluların Anadolu'daki idari taksimatı belirlerken kendilerinden önceki idari taksimatı dikkate aldıkları izlenimi vermektedir. Sultan II. Kılıçarslan (1155-1192), 1184/85 yılında ülkeyi 11 oğlu arasında paylaştığında da Amasya Nizameddin Argun Hân'a verilmiş ise de Sultan olan Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204), 1192/93'de tekrar Amasya'yı merkezi hükümete bağlamıştır (Yasar, 2013a: 333,342). 1240 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ne isyan eden Baba İlyas (ö.1240) ayaklanarak şehrin kontrolünü ele geçirmiş, ancak kısa süre sonra yakalanarak idamı ile şehir tekrar Selçuklular tarafından kontrol altına alınmıştır (Ocak, 1991:368). Ancak bu isyandan sadece 3 yıl sonra 1243'te İlhanlılarla yapılan Köseadağ Savaşı'nda Selçukluların mağlubiyeti, Anadolu Selçukluları Devleti'ni Moğollara tabi bir devlet haline getirirken Amasya'da Moğol egemenliği dönemi başlamıştır. 1243-1308 arası Moğollara -1258'den itibaren İlhanlılar (1258-1336)- bağlı olan Türkiye Selçuklu Devleti, 1308 yılında II. Mesut'un 1308'de ölümü üzerine sona ermiş, Anadolu, İlhanlılara (1258-1336) bağlı bir eyalet haline getirilmiştir. İlhanlılar döneminde Anadolu'da yapılan idari düzenlemede⁶⁶ Amasya ve çevresi Mülk-ü Rum adı ile kurulan eyaletin sınırları içinde kalmıştır (Baykara, 2015: 71). 1336'da İlhanlıların parçalanması üzerine Anadolu'daki İlhanlı valisi Emir Eretna'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle Amasya ve çevresi de onun egemenliğinde kalmıştır. Emir Eretna'dan sonra oğulları arasında yaşanan taht kavgaları ve kargaşadan yaralanan vezir ve naib Kadı Burhaneddin Ahmed (1345-1398), 1381 yılında tahtı ele geçirerek Kadı Burhaneddin Devleti'ni kurunca Amasya ve çevresi, bu devlet ile bir süredir bağımsız hareket eden Amasya Emiri Şadgeldi (1361-1381) arasında egemenlik mücadelesine sahne olmuştur. Fakat bu mücadele aynı yıl Emir Şadgeldi aleyhine sonuçlanmış ve Amasya ve çevresi Kadı Burhaneddin'in denetimine geçmiştir.

Amasya şehri, Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde 1393 yılında Osmanlı Devleti'ne katılarak bir sancak haline getirilmiş ve ilk sancak beyliğine de Çelebi Mehmed (1413-1421) tayin edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 278). Çelebi Mehmed ile başlayan şehzadelerin Amasya sancağına vali atanması geleneği daha sonra da devam etmiş, XVI. yüzyıl ortalarına kadar birinci derecede şehzade sancaklarından birisi olmuştur⁶⁷ (Uzunçarşılı,

⁶² Amasya'nın Pontus, Roma ve Bizans döneminde siyasi, askeri olduğu kadar dini anlamda da önemli bir merkez olması bazı Müslüman yazarlar tarafından Rumiyye-i Süğra (Küçük Roma), Ermeniyye-i Kübra (Büyük Armanyaş şehri), Medinetü'l-Hükema (Erbâb-ı hükümet şehri) gibi ünvanlarla tanıtılmasına neden olmuştur (Yasar, 2013a: 22).

⁶³ 1071 yılında Alparslan'ın komutanlarından Danişmend Ahmed Gazi tarafından Sivas merkez olmak üzere kurulan, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarlarında hüküm süren ve 1178'de Türkiye Selçuklu Hükümdarı II. Kılıçarslan tarafından ortadan kaldırılan Türkmen hanedanı.

⁶⁴ Şehirde hala meşhur olan Ferhat-Şirin hikâyesine konu olan Ferhat Gazi, bu kuşatma esnasında hayatını kaybetmiştir. Hüseyin Hüsameddin'e göre: Amasya'nın kuşatıldığı esnada Danişmend Gazi, emirlerinden Ferhat Gazi'den Helvacı Pınarı önünden hareketle Pont Dağı'nı (Ferhat Dağı) aşıp, kible tarafından Amasya üzerine inmesini istemiş, Ferhat Gazi de mücahitleriyle dağa çıktıysa da burada yapılan muharebede şehit olarak oraya defnedilmiştir. Dağın üzerinde görülen acayip mezar bu Ferhat Gazi'nin mezarı olup, sonradan büyük yapılmış ve Âşık Ferhat'a nispet edildiği tahmin olunmaktadır (Yasar, 2013a: 30).

⁶⁵ Antik Roma, Bizans dönemine ait bina kalıntılarının kullanıldığı yerler için bkz. Göynücek ilçesine bağlı Terziköy Camii duvarı, Karaşar Köyü Camii ihata duvarı, Amasya merkeze bağlı Yağmur köyündeki köy çeşmesinin gövdesi, Havza ilçe merkezinde eski kütüphane duvarı, Havza Vezirköprü yolu üzerindeki Kurt Körü'nün ayakları, Vezirköprü'de Kurşunlu Camii duvarı, saat kulesi temeli, Amasya'da Halfet Gazi Türbesi duvarı, kale girişi, kütüphane duvarı, bedesten duvarı, Zile'de Çeltek Baba Türbesi, Çeltek köyü camii duvarı bu kalıntıların görülebileceği yerlerden bazılarıdır.

⁶⁶ İlhanlılar döneminde yapılan idari düzenlemede Güneydoğu Anadolu'da Diyar-bekr, Doğu Anadolu'da Vilayet-i Ermen, Amasya'nın da içinde olduğu günümüzdeki Sivas, Ankara, Erzincan, Antalya, Tokat, Isparta, Kırşehir, Samsun, Kastamonu, Aksaray, Malatya, Bayburt, Kayseri, Erzurum, Adıyaman, Niğde gibi Selçuklu topraklarında da Mülk-ü Rum eyaletlerini kurmuşlardır (Baykara, 2015: 71).

⁶⁷ Amasya ilk dönemlerde doğu sınırına yakın bir sancağın merkezi olması sebebiyle, burada valilik yapan şehzadeler taht için kendisini en kuvvetli aday olarak gördü. Bunda, sınır boylarında yapılacak mücadelelerde kazanılacak başarıların taht yolunda büyük yarar sağlayacağını düşünmeleri idi.

1988b: 579). 1402 Ankara Savaşı sonrası I. Bayezid'in oğulları arasında çıkan taht mücadelesinde sağlam ve savunması kolay bir kalesi olması sebebiyle Çelebi Mehmed tarafından sığınak ve idari merkez olarak seçilmiş (Pitcher, 2013: 95), sarsılan devlet otoritesi ve birliğinin yeniden sağlanması girişiminin merkezi olmuştur. Amasya'nın da içinde bulunduğu bölgede Çelebi Mehmed, saltanatında Vilâyet-i Rum-ı Suğra adıyla bir eyalet kurulmuş ve Amasya bu eyaletin merkezi yapılmıştır. Amasya, Türkler tarafından fethini takiben imar faaliyetlerine sahne olmuş, İslam dünyasında dikkat çeken şehirlerden birisi olarak önemine binaen Medinetü'l-Hükema, Bağdadü'r-Rûm, Rûmiyye-i Suğrâ, Kubbetü'lulemâ, Tûrbetü'l-Evliyâ, Dârü'n-Nasr, Dârü'l-İzz, Dârü'l-Fütûh ve Kasrû's-Selâtin gibi ünvanlar verilmiştir (Yasar, 2013: 22-23).

Önceki dönemlere kıyasla günümüze daha yakın bir zaman diliminde kalması nedeniyle Osmanlı döneminde şehrin idari coğrafyası ile ilgili daha detaylı bilgilere ulaşmamız mümkün olmaktadır. 1530 yılında mezkûr eyaletin sancakları Amasya, Çorumlu, Sivas ve Tokat, Sonisa ve Niksar, Karahisar-ı Şarki, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburd, Malatya, Gerger-Kâhta ve Behisni, Divriği ve Darendi idi. Amasya merkez sancağının kaza ve nahiyeleri ise Amasya kazası (Nefs-i Amasya, Geldiklanabad⁶⁸ ve Akdağ⁶⁹), Lâdik kazası (Nefs-i Lâdik, Simre-i Lâdik⁷⁰, Birgoma⁷¹ ve Yavaş⁷² ve Aştakul⁷³, Argoma⁷⁴), Merzifon kazası (Nefs-i Merzifon, Vilayet-i Gümüşi) idi (387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri II H.937 (1530): 27-70). I. Süleyman (1520-1566) dönemindeki Şehzade Mustafa olayından sonra Vilâyet-i Rum-ı Suğra yerine Sivas eyaleti kurulmuş ve Amasya'da Sivas eyaletine bağlı bir sancak haline gelmiştir (Yasar 2013b: 155). Amasya'nın bu statüsü zaman zaman idari sınırlarındaki ve idari birimlerinin isimlerinde yapılan değişikliklere rağmen Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir. Amasya'nın sancak statüsü ile Osmanlı egemenliğinde geçen süreci boyunca hem kaza ve nahiyeler merkezleri hem de idari sınırları sabit kalmamış, değişime maruz kalmıştır. Mesela 1577 yılında bağlı kaza ve kazalara bağlı nahiyeler Amasya kazası (Nefs-i Amasya, Geldiklan, Akdağ, Gelgiras, Aştakul, Bergoma, Yavaş, Argoma) (BOA.TK.GM.d.15: 6b,20b,74b,92b,103b,163b,170a,178a), Merzifon kazası, Gümüşi kazası, Kedağra⁷⁵ kazası (Kabakuz⁷⁶, Gaziler Ovacığı), Zeytun⁷⁷ kazası (Koca Kayası), Lâdik Kazası, Simre-i Lâdik Nam-ı diğer Havza- kazası idi (BOA.TK.GM.d.16: 6a). 1671 yılında 1577'deki 7 kazaya Zünnuabad⁷⁸, Geldiklan, Gelgiras⁷⁹ ve

Şehzade Mustafa'nın (1515-1553) katledilmesinden sonra şehir şehzadeler yerine merkezden atanan sancakbeyleri tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Şahin ve Emecan, 1991: 1).

⁶⁸ Amasya'nın batı taraflarını muhit olup merkezi günümüzde Amasya merkez ilçeye bağlı Ortaköy'dür. Danışmendliler zamanında Harzem'li Afşar kabilesi beylerinden Baygeldi ve aşireti bu nahiyede iskân olunmuş, Baygeldi Çiftliği manasına gelen Baygeldi Alanı dinmiş ve önce Geldi Alan ve daha sonra da Geldiklan ismiyle meşhur olmuştur (Yasar, 2013a: 163). Bu kaza/nahiye'nin bulunduğu alan XIX. yüzyıl sonlarında Alman kolonizasyon hareketinin hedefi olmuş, Almanlar tarafından Atabey köyü merkez olmak üzere günümüzde hala halk arasında Alman Çiftliği diye bilinen bir çiftlik kurulmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı'nda (1914-18) Almanya'nın mağlubiyeti, kolonilere desteğinin azalması, bu çiftliğin kapanmasına, Alman personelin ülkelerine dönmesine neden olmuştur.

⁶⁹ "Amasya'nın şark taraflarını 'umûmen ihâta ider. Merkezi Akvirân köyüdür. Bu nahiye; sath-i zeminden bin iki yüz metre kadar yüksek, şarkdan garba doğru mümtedd ve kadîmen "Akdağ" demekle meşhûr bir dağın eteklerinde bulunduğundan tesmiye edilmiştir (Yasar, 2013a: 160-161)."

⁷⁰ Hüseyin Hüsameddin, Simre-i Lâdik'i Lâdik kasabasının doğu tarafında gölün kenarında küçük bir kasaba olduğunu, H.718 yılından sonra Sultan Mesud'un şehzadesi Sultanşah burada ikamet etmekle Simre adını aldığını iddia etmektedir (Yasar, 2013a: 191). Ancak Osmanlı resmi kayıtlarında Simre-i Lâdik isminin hemen üstüne Havza yazılmış olması (BOA.TK.GM.d.16: 6a) bahsi geçen yerin günümüzdeki Havza ilçe merkezi olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

⁷¹ Amasya'nın güneyinde kurulan ve günümüzde Amasya merkeze bağlı İlyasköy, Mahmatlar, Kaleköy, Sevincer, Keşlik, Uygur, Tatar, Yeşilöz, Yolyanı, Halfeli, Karacavuş, Kürtler gibi köylerin bağlı olduğu nahiyeye.

⁷² "kadîmen Yavaş (Yuvaş) dindiği halde ba'dehû "Cum'a Pazarı, Âdinepazarı, İnepazarı" dinmiş olan nahiye... (Yasar, 2013a: 340)." Amasya'nın güneydoğusunda yer alan ve Ezinepazar köyü merkez olarak kurulan nahiyeye. Ezinepazarı, Şeyh Sadi, Kızılca, Saraycık, Sarıalan, Avsar, Sarayözü bu nahiyeye bağlı idi.

⁷³ Günümüzde Göynücek ilçesi ile Ortaköy ilçelerini birbirine bağlayan karayolu üzerinde bulunan, Çorum-Ortaköy ilçesine bağlı Aşdağul kasabası. 1576'da Aştakul'a Karacaşehir, Yağma (?), Aştakul, Ortaköy, Pınarbaşı (?), Penbuklu (?), Çayköy, İliçsu (?), köylerinin bağlı olduğu görülmektedir (Defter-i Mufasssal-ı Liva-i Amasya Cild'ül Evvel, 2015: 652-674).

⁷⁴ "... kadîmen Arguma-Suluova nâmiyla meşhûr iken 745 târihlerinden sonra Hakâle kesb-i umrân ve Arguma ismine galebe iderek nahiye merkezi olmuşdur (Yasar, 2013a: 160-161)."

⁷⁵ Merkezi günümüzdeki Samsun ili Vezirköprü ilçe merkezi olan kaza, Vezirköprü'nün Selçuklu ve Osmanlılar dönemindeki ismi.

⁷⁶ Kazanın kuzeyinde yer alır. Türk oymaklarından Kızık Oymağı bu nahiyede meskûn olup eskiden Kızık nahiyesi dendiği halde sonradan Kabakoz denilmiştir (Yasar, 2013: 166).

⁷⁷ Günümüzdeki Vezirköprü ilçesinin kuzey batı taraflarını kapsayan ve merkezi de yine günümüzde Vezirköprü'ye bağlı Göl köyü olan kaza/nahiye. Vaktiyle Zeytun emirliği meşhur olup Göl nahiyesi bu emirliğin merkezi idi (Yasar, 2013: 175-176). XVII. yüzyılda bölgeden geçen Evliya Çelebi, Kargı'ya -günümüzde Çorum iline bağlı aynı isimli ilçe merkezi- altı saat uzaklıkta 2.000 evin olduğu, Amasya sancağı sınırları içinde, mamur bir kasaba olarak tarif etmektedir (Evliya Çelebi, 1986a: 691).

⁷⁸ Merkezi günümüzde Çorum-Mecidözü ilçesine bağlı Elvan Çelebi köyü olan nahiyeye/kazadır. "Elvân Çelebi nâhiyesinin adı 751 tarihe kadar Tanunözü ba'dehû Zünnun-âbâd dindiği mukaddime mezkûrdur. Tanun, Türk lehcesinde Zünnun'un galatıdır (Yasar 2013a: 338)". 1650 yılında Sivas'tan İstanbul'a giderken Tokat, Turhal, Zile, Kazankaya, Sunkuroğlu köyü güzergâhını takip ederek kasabadan Çorum'a geçen Evliya Çelebi'ye göre, meşhur Elvan Çelebi ziyaretinin de bulunduğu mamur bir köydü (Evliya Çelebi, 1986b: 187).

⁷⁹ Merzifon ilçesinin güney, Amasya'nın batı kesimlerini içine alan ve merkezi günümüzde Merzifon ilçesine bağlı Gelgiras köyü olan nahiyeye/kaza. Anadolu'daki Moğol komutanlarından Ilıcak Noyan'ın kızı ve İzzeddin Mehmed Pervane Bey'in eşi Giras Hatun, gelin olduğu zaman bu çiftliğe sahip olup imar ettiğinden dolayı Gelgiras denilmiştir (Yasar, 2013: 186).

Merzifonabad⁸⁰ isimlerinde 4 kaza eklenmiş ve kaza sayısının 11'e yükseldiği görülmektedir (BOA.MAD.d.5402: 14). 1722 yılında önceki listede olan Geldiklan kazasının lağvedildiği, sanacağa bağlı kazaların Amasya, Zünnuabad, Havza, Zeytun, Kedağra, Gümüşhacıköy⁸¹, Merzifon, Merzifonabad, Gelgiras ve Lâdik olmak üzere 10'a düştüğü görülmektedir. (BOA.MŞH.ŞSC.d.411:140). 1838 yılında ise 1722'de kaza olan Merzifonabad'ın lağvedildiği, Osmancık⁸², Mecidözü, Zile ve Erbaa gibi günümüzde Çorum ve Tokat illerinin sınırlarında kalan bazı alanları kapsayan 4 kazanın daha kurulduğu, sancağın sınırlarının genişlediği anlaşılmaktadır. 1838'de sancağın kazaları, Amasya, Erbaa, Havza, Zünnun, Zeytun, Zile, Osmancık, Gelgiras, Köprü⁸³, Gümüş, Lâdik, Mecidözü⁸⁴, Merzifon idi (Yasar, 2013a: 241). 1854-1855 yıllarında sancağın idari taksimatına bakıldığında yine bazı değişiklikler olduğu görülmektedir. Hem kaza sayısının arttığı, hem de sancağın sınırlarının doğudan -Tokat tarafından- daralırken Çorum'un kaza olarak Amasya'ya bağlandığı, batıdan -Çorum tarafından- sınırlarının genişlediği ortaya çıkmaktadır. 1854-1855 yılında sancağı kazaları Amasya (Nahiyeleri ile birlikte), Gelgiras, Lâdik, Zeytunabad, Vadi-i Kedağra Nam-ı diğer Vezirköprü, Havza, Gümüş, Hacıköy, Zeytun, Merzifon, Çorum, Hacı Hamza⁸⁵, Saz⁸⁶, Osmancık, Aşiret-i Çorum nam-ı diğer Hisar Temürlü⁸⁷ ve İskilib idi (DS -Devlet Salnamesi- 1271: 88). 1871 yılından itibaren ülke genelinde uygulamaya konulan *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi*⁸⁸ sonrası sancağın sınırları ve bağlı kazaları yine değişmiştir. Sancağın 1871'deki kaza ve nahiyeler şunlardı: Nefs-i Amasya, *Ezine Pazar*, *Geldiklan*, *Hakala*, *Akdağ*, Merzifon kazası; *Nefs-i Merzifon*, *Gümüş*, *Hacıköy*, Köprü kazası; Nefs-i Köprü, Osmancık kazası; *Nefs-i Osmancık*, *Zeytun*, *Hacı Hamza*, Lâdik kazası; *Nısf-ı Lâdik*, *Havza*, Mecidözü kazası; *Nefs-i Mecidözü*, *Gelingiras*, *Veray*⁸⁹, *Zünnun*, Zile kazası; *Nefs-i Zile*, *Turhal*, Erbaa kazası; *Erbaa*, *Taşabad*⁹⁰, *Sonusa*⁹¹, *Karayaka*⁹² (SVS -Sivas Vilayet Salnamesi- 1288: 66-74). Bu düzenleme ile Gelgiras, Havza, Gümüş, Hacıköy ve Saz kazaları lağvedilirken, Mecidözü kazası diye yeni bir kaza kurulmuştur. Çorum, Aşiret-i Çorum ve İskilib kazaları sancaktan ayrılmış, Tokat sancağına bağlı Zile ve Erbaa kazaları tekrar Amasya'ya bağlanmıştır. Böylece sancak sınırları batıdan daralırken, kuzeydoğudan Kelkit Vadisi'ne doğru tekrar genişlemiştir. 1892 yılında Anadolu'da incelemelerde bulunan Duyun-ı Umumiye Müfettişi Vital Cuinet, sancağın kaza ve nahiyelerini aşağıdaki şekilde tespit etmiştir:

⁸⁰ Merkezi günümüzde Merzifon ilçesine bağlı Bulak köyü olan nahiye/kaza. Argoma nahiyesine bağlı bazı köylerin birleştirilmesiyle kurulan bu nahiye 1880 yılında kaldırılmış ve nahiyeye bağlı köylerin bazıları Merzifon kazasına, bazıları da Gümüş'e bağlanmıştır (Yasar, 2013: 186).

⁸¹ Merkezi -günümüzde de Amasya'ya bağlı olan- Gümüşhacıköy'ün merkezi olduğu kaza. XVII. yüzyılda bölgeden geçen Evliya Çelebi, kazanın sınırları içinde kalan Gümüş kasabadan kaliteli gümüş çıkarıldığını bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 1986a: 693). Mecidözü kazasının merkezi olan köy de Hacı Ali Ağa'ya nispetle Hacıköyü diye bilinirdi. İki Hacıköyü birbirinden ayırmak için ona Avkat Hacıköyü, bu kazanın merkezi olan Hacıköyü'ne de Gümüş Hacıköyü denilmiştir (Yasar, 2013a: 179).

⁸² Gümüşhacıköy ilçesi ile Tosya ilçeleri arasında Amasya-İstanbul yolu üzerinde yer alan Osmancık, günümüzde aynı isimle Çorum iline bağlı ilçe merkezidir. Hüseyin Hüsameddin'e göre: Eflenus, adında Turani bir zatın eser-i binası olup fethinden sonra buraya Sorkun denilirken, Sorkun Emiri olan Osmancık Bey ibn Mehmed Bey'in cami inşası, mülk vakfı, şehri imarı nedeniyle 1030/1031 tarihinden sonra Osmancık namıyla şöhret bulmuştur (Yasar, 2013a: 318).

⁸³ Vezirköprü. Selçuklular döneminde Kedağra ismiyle bilinen kasaba zamanla büyüyerek 1657/58 yılında yakınında bulunan Köprü köyü ile birleşmiş, Köprülü Mehmed Paşa'nın zaman-ı vezaretinde her ikisine birden Vezirköprüsü denilmiş ve Kedağra resmi kayıtlarda kullanılmaya devam etmiş ise de zamanla unutulmuş, yerine tamamen Vezirköprü ismi yaygınlaşmıştır (Yasar, 2013a: 172-174).

⁸⁴ Antik dönemde ismi Euchaita olan kaza merkezinin isminin Türkler döneminde Evkat, Avkat şeklinde telaffuz edildiği, kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Hüseyin Hüsameddin'e göre, kazanın merkezi olan köyün ilk dönemlerde ismi Evkat Hacıköyü idi. Bu kasaba Avkatlı oğlu Hacı Ali Ağa'ya nispetle Hacıköyü denmekle birlikte Gümüşhacıköy'den ayırmak için Avkat Hacıköyü de denilmiştir. Danışmendililer döneminde Kadı-i Bilad-ı Rum Abdülmecid-i Hervi malikânesi olmasından dolayı 1136'dan beri Mecidözü denilmeye başlanmıştır. 1874 yılında kaza olmuştur (Yasar, 2013a: 179-180).

⁸⁵ Merkezi halen Çorum Osmancık ilçesine bağlı, -eski ismi Kimit- Hacı Hamza köyü olan kaza.

⁸⁶ Merkezi günümüzde Amasya merkez ilçeye bağlı, Amasya'nın güneybatısındaki Saz köyü ola kaza.

⁸⁷ Günümüzde Çorum iline bağlı Alaca ilçesinin kuzeyi, Mecidözü ilçesinin batısı, Uğurludağ ilçesinin doğusunda kalan bölgede yaşayan konar-göçerlerin tabi olduğu müstakil kaza idi.

⁸⁸ Bu nizamname ile ilk kez nahiyeler idari bir birim olarak kabul edildi. İdari taksimat vilayet, liva, kaza, nahiye ve köyler şeklinde yeniden düzenlenmiştir (Ortaylı, 2010: 432). Ayrıca merkez liva mutasarrıflığı ve merkez kaza kaymakamlıkları kaldırılmıştır (Ortaylı, 2000: 63-64).

⁸⁹ Merkezi günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Gediksaray köyü olan nahiye/kazadır. 1831 yılındaki sayıma göre kazaya bağlı köyler; Veray, Karakaya, Elik Tekkesi, Şerefder, Kozluca, Doğan, Kızıoğlu, Karasar, Aştambul, Orta, Pamuklu, Kârbansaray, İncesu, Çay Sofular, Kelek Kerbansaray, Terzi, Baş Ermeni, Tekke, Karacaviran, Şeyhler, Candar ve Deli Hasan köyleri idi (BOA.NFS.d.2134: 131a-141a).

⁹⁰ Günümüzdeki Taşova ilçesinin güneyinde, Yeşilirmak Nehri'nin akış yönünde sağ tarafında kalan köyleri içine alan nahiye/kaza. 1831 yılında Tokat sancağına tabi Erbaa kazasının bir nahiyesi idi (BOA.NFS.d.2287: 53). 1844 yılında bağlı köylerinin isimleri hakkında bkz (BOA.ML.VRD.TMT.d.14625).

⁹¹ Merkezi günümüzde Taşova ilçesine bağlı Uluköy olan nahiye. Uluköy, Yeşilirmak ile Kelkit Irmağı'nın kesiştiği noktaya yakın bir konumdadır. 1657 yılında köyden geçmiş olan Evliya Çelebi'ye göre: "üç yüz evli, camili, hamamlı, mescidli, bağlı, bahçeli mamur -Suntasa adında- küçük bir kasabadır (Evliya Çelebi, 1986a: 681)." Bu nahiyeye genelde günümüzde Taşova ilçesine bağlı olan köylerden Yeşilirmak Nehri'nin kuzeyinde kalan köyler bağlıydı. 1831 yılında Tokat sancağına tabi Erbaa kazasının bir nahiyesi idi (BOA.NFS.d.2287: 53).

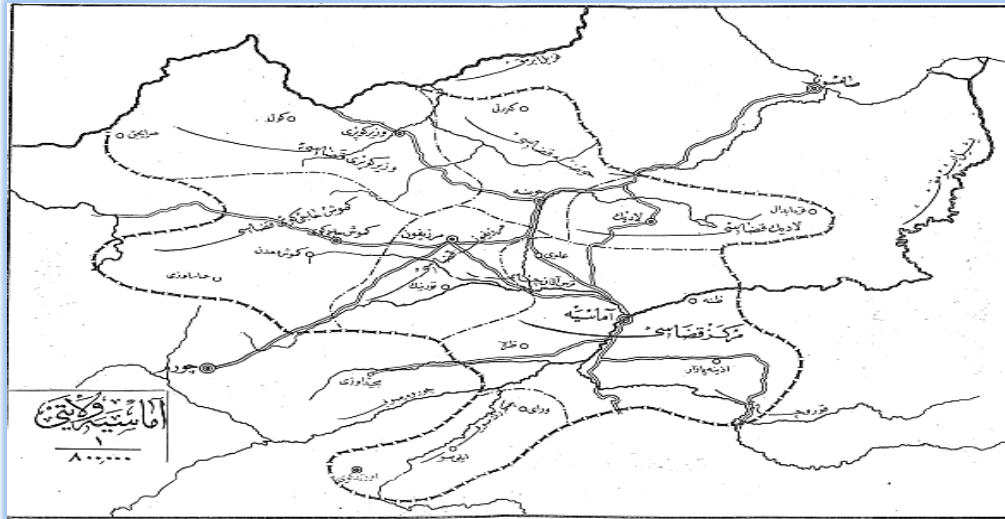
⁹² Günümüzde aynı isimle Erbaa ilçesine bağlı olan köy. Erbaa'nın 9 km kuzeyindedir. Karayaka köyünün merkez olduğu nahiyeye Yeşilirmak Nehri'nin doğusunda, Erbaa'nın güneyinde kalan köyleri kapsamaktaydı. 1831 yılında Tokat sancağına tabi Erbaa kazasının bir nahiyesi idi (BOA.NFS.d.2287: 61). 1844 yılında nahiyeye bağlı köyler için bkz. (BOA.ML.VRD.TMT.d.16146).

Tablo-1: 1892 Yılında Amasya Sancağına Bağlı Kazalar ve Nahiyeleleri⁹³

Kazalar	Nahiyeleri	Nahiye	Köy
Amasya	Hakala-Arslan-Oluz-Tuzsuz-Kızılkışlacık-Mahmadlar-Eymir-Zağala-Gerne-Buğa-Akviran-Ebemi	12	251
Merzifon	Zoğu-Alıcık-Geli-Küşadiye	4	165
Vezirköprü	Ortaklar-Gulam-Oyma-Ağca-Samukalan-Paşaköy-Kızılkise-Ulağı	8	135
Osmancık	Hacı Hamza-Kızıltepe-Dodurga-Akviran-Karaviran	5	100
Gümüşhacıköy	Kanlıçay-Emirler-Salur-Eslemes-Ahyarı	6	80
Lâdik	Ayvalı-Şeyhli-İnceöz-Heniske-Ezinepazar	5	195
Havza	Sivrikise-Germe-Yenice-Çakıralan	4	140
Mecidözü	Efgani-Elvançelebi-Doğla-Karahacip-Veray-Gök	7	135
Toplam		51	1201

1892’de 1871’e göre sancağın kaza sayısının azaldığı, sınırlarının da daraldığı görülmektedir. Zile ve Erbaa kazaları sancaktan ayrılırken, Havza ve Gümüşhacıköy tekrar kaza statüsüne yükselmiştir. Sancak sayısı aynı kalmasına rağmen kuzeydoğudan sınırları daralmıştır. 1907 yılındaki idari taksimatta ise Osmancık kazasının Amasya’dan ayrıldığı, kaza sayısının merkez kaza dışında Merzifon, Köprü, Gümüşhacıköy, Mecidözü, Lâdik ve Havza olmak üzere altı adede düştüğü anlaşılmaktadır (SVS, 1325: 120-141). 1912 yılında Gümüşhacıköy kazasının isminin Maden-i Sim şeklinde değişmesi dışında sınırlarda ve kaza sayısında bir değişme olmamıştır⁹⁴. 1915 yılında ise Mecidözü kazasının sancaktan ayrıldığı, kaza sayısının altıya düştüğü, sınırlarının batıdan daraldığı anlaşılmaktadır⁹⁵ (BOA.DH.EUM. KLU.10/07). Sancağın bu statüsü 1918 yılında da aynen devam etmiştir (DS, 1333-34: 646-649).

Cumhuriyet döneminde Osmanlı taşra idari taksimatının lağvedilmesi, eyalet sistemine son verilmesi ve sancakların müstakil il, kazalarında ilçe olması yönünde bir düzenlemeye gidilerek Amasya’nın hem idari statüsü hem de idari sınırları yeniden belirlenmiştir. Bu yeni idari yapılanmada 1918 yılında Amasya’ya bağlı olduğu görülen Havza, Lâdik ve Vezirköprü kazaları Amasya’dan ayrılarak Samsun iline bağlı ilçeler haline getirilmişlerdir. Yani Amasya’nın idari sınırları kuzeydoğudan önemli ölçüde daralmıştır. 1928 yılındaki idari taksimata bakıldığında Amasya’nın 3 ilçe ve bu ilçelere bağlı 10 nahiyesi olduğu görülmektedir. 1928 yılına göre Amasya ilinin kazalar ve nahiyeleleri şu şekilde idi: Amasya kazası (Akdağ⁹⁶, Ezinepazar, Ilısu⁹⁷, Zara⁹⁸, Alevi⁹⁹, Veray), Gümüşhacıköy kazası (Hamamözü, Saraycık¹⁰⁰, Gümüş), Merzifon kazası (Türnek) (Son Teşkilat-ı Mülkiye Köylerimiz: 117-124)

Harita-4: 1925 Yılında Amasya İlinin İdari Taksimatı¹⁰¹

⁹³ Tablodaki bilgiler için bkz. (Cuinet, 1892: 738).

⁹⁴ 1912 yılında sancağa bağlı kazalar şunlardı: Amasya, Merzifon, Köprü, Maden-i Sim, Lâdik, Havza ve Mecidözü (DS, 1328: 711-713)

⁹⁵ 1915 yılında sancağa bağlı kazalar şunlardı: Amasya, Merzifon, Köprü, Maden-i Sim, Lâdik, Havza (BOA.DH.EUM.KLU.10/07).

⁹⁶ "... Amasya'nın şark taraflarını 'umûmen ihâta ider. Merkezi Akvirân köyüdür. Bu nâhiye; sath-i zemînden bin iki yüz metre kadar yüksek, şarkdan garba doğru mümtedd ve kadîmen "Akdağ" demekle meşhûr bir dağın eteklerinde bulunduğundan tesmiye idilmiştir (Yasar, 2013a: 160-161).

⁹⁷ Merkezi günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Ilısu köyü olan nahiye

⁹⁸ Merkezi günümüzde Amasya merkeze bağlı Doğantepe köyü olan nahiye.

⁹⁹ Merkezi günümüzde Suluova ilçesine bağlı Saluca köyü olan nahiye.

¹⁰⁰ Merkezi günümüzde Gümüşhacıköy ilçesine bağlı Saraycık köyü olan nahiye.

¹⁰¹ (DS, 1925: 351-352).

Sancağın 1881 yılında 7 kaza 13 nahiye ve 693 köyü varken (SVS, 1298: 145-147) 1928 yılında 3 kaza, 10 nahiye ve 178 köyü (Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimiz: 117-124) kaldığı dikkate alınır, Amasya'nın idari coğrafyasının Osmanlıdan Cumhuriyete dönemine geçiş sürecinde önemli ölçüde daraldığı söylenebilir.

3. SONUÇ

Anadolu'nun fiziki coğrafyasının Amasya ve çevresindeki yerleşim birimleri, idari birimler ve yollar üzerinde üzerindeki belirleyici bir etkisinin olduğu, Antikçağda fiziki coğrafya dikkate alınarak belirlenen yerleşim yerleri ve yollara sonraki dönemlerde de önemli ölçüde saygı duyulduğu, geliştirilip kullanıldığı görülmüştür. Tarihi süreç içinde egemenliğin el değiştirmesi, farklı kültür ve demografik yapıların etkisine maruz kalmasıyla coğrafyasında isimler değişmiş olsa da yerleşimlerin konumu, yolların güzergâhı önemli bir değişikliğe maruz kalmadan günümüze kadar gelmiştir. Amasya ve yakın çevresi sahip olduğu stratejik konumundan dolayı, tarih boyunca rağbet görmüş, nüfuz mücadelesine maruz kalmış ve sık sık farklı siyasi oluşumların egemenliğine girmiştir. Buna rağmen stratejik konumundan dolayı tarihi süreci boyunca bulunduğu bölgenin siyasi olduğu kadar dini ve askeri merkezi olarak ta kullanılmıştır. Stratejik konumundan dolayı -en önemlileri Pontus-Roma, Pagan-Hristiyan, Bizans-Selçuklu arasındakiler olmak üzere- nüfuz mücadeleleri nedeniyle zaman zaman tahribata uğramıştır. Buna rağmen az da olsa her dönemden izlerin görülebileceği ender şehirlerden birisidir.

Amasya, tarihi boyunca coğrafyasının verdiği avantajdan dolayı bölgesinin merkezi olmuştur. Farklı dönemlerde, farklı siyasi oluşumların egemenliğinde idari birim olarak ismi, statüsü, sınırları ve bağlı alt siyasi organizasyonları değişse de geçmişte olduğu gibi günümüzde de il statüsü altında bölgesinin idare merkezi olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

I-ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.EUM.KLU (Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Umûmi): 10/07

MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler): 5402

ML.VRD.TMT.d. (Maliye Nezâreti Varidat Temettuat Defterleri): 14146, 14625

MŞH.ŞSC.d. (Meşihat Şer'iyye Sicil Defterleri): 411

NFS.d. (Nüfus Defterleri): 2134, 2187

TK.GM.d (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri): 15,16

II. SÂLNÂMELER

Sâlnâme (H.1271), Tabhane-i Amirede Basılmıştır, İstanbul 1281

Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (R.1328), Selanik Matbaası, İstanbul 1328

Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (R.1333/34), Hilal Matbaası, İstanbul 1334

Devlet Sâlnâmesi (1925-1926). Matbaa-i Amire, İstanbul 1926

Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1288), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1288

Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1298), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1289

Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1325), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1325

Araştırma Eserler

Aktaş, E. (2018). "Roma İmparatorluk Dönemi'nde Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Yerleşimleri", Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Albayrak, Y. (2015). "Anadolu'da Artemis'in Sıfatları". Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (48): 1-15.

Arslan, M. (2006). "Pontos'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırılmanın Ardındaki Ön Yargılar, Varsayımlar ve Gerçekler", OLBA (XIV): 71-88.

- Arslan, M. (2007). Mithradates VI Eupator- Roma'nın Büyük Düşmanı, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Badger, G. P. (1855). The Nestorians and Their Rituals: With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, Volume I, Joseph Masters, London.
- Bayartan, M. (2005). "Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri", İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, (13): 85-92.
- Baykara, T. (2015). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Bilge Kültür Sanat Yayınları, , İstanbul.
- Bryer, A. ve Winfield, D. (1985). The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I-II, Dumbarton Oaks, Washington.
- Casabonne, O. (2007). Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler", Arkeoatlas, (6): 20-35.
- Defter-i Mufasssal-ı Liva-i Amasya Cild'ül Evvel (2015). Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara.
- Dinçol, Ali M. (1982). "Hititler", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, (I): 18-120). İstanbul.
- Cuinet, Vital (1892). La Turquie D'Asie, Volume I, Imprimerie Burdin, Paris.
- Çakmak, D. (2012). Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal Ve İktisadi Yapısı, Libra Kitapçılık Ve Yayıncılık, İstanbul.
- Duran, M. (2012). "Anadolu'daki Pers Satraplık Organizasyonu",Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Durant, W. A. (1994). Tarihten Alınacak Dersler, (Çev. Bozkurt Güvenç), Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Emir, O. (2014). "Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontus", Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Erciyas, D. B. (2006). Wealth, Aristocracy and Royal Propaganda under the Hellenistic Kingdom of the Mithradatids in the Central Black Sea Region of Turkey, Colloquia Pontica, 12, Brill, Leiden.
- Eskikurt, A. (2005), "Tarihi Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme", Marmara Coğrafya Dergisi, (11): 39-64.
- Evliya Çelebi (1986a). Seyahatname I ve II. Cilt, Üç dal Neşriyat, İstanbul.
- Evliya Çelebi (1986b). Seyahatname III. Cilt, Üç dal Neşriyat, İstanbul.
- Fayda, M. (2011). "Tarih", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXX): 30-35), Ankara.
- French, D.H. (1985). Roma Yolları ve Mil Taşları, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20- 24 Mayıs, 143-154, Ankara.
- Gurney, O. R. (2003). The Upper Land mātum elītum. (Edited by: G. Beckman, R. Beal and G. McMahon). Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner. Indiana: Eisenbrauns, 119-126.
- Gümüüşçü, O., Şenkul, Ç. ve Yılmaz, H. (2014). Tarihi Coğrafya, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Güneş, C. (2018). "Bizans Anadolu'sunda Askeri ve İdari Bir Sistem: Thema Sistemi (VII Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)", Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Halkin, L. E. (2014). Tarih Tenkidinin Unsurları, (Çev. Bahaeddin Yediyıldız), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara:
- Heredotos (2006). Halikarnasoslu Herodotos Tarihi Ya da Her Biri Bir Musa Adını Taşıyan Dokuz Kitabı, (Çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Klock, I. (2005). Hititler (Fontanille), (Çev. Nuriye Yiğitler), Dost Yayınları, Ankara.
- Işık, A. (2001). Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.
- İUM (1929). 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara:

- Keskin, E. ve Özdemir, C. (2016). "An Example of Roman Bath Architecture in Amasya: The Terziköy Thermae", Eurasian Academy of Sciences, Eurasian Art & Humanities Journal, (5): 45- 53.
- Kınalı, F. (1962). Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- King, C. (2008). Karadeniz, (Çev. Zülal Kılıç), Kitapyayınevi, İstanbul.
- Koray, Ö. (2005). "Ortaçağda Anadolu'nun İdari Coğrafyasına Bakış", Coğrafi Bilimler Dergisi, 3(1): 73-99.
- Mordtmann, A. D. (1925). *Anatolien: Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*, Orientbuchhandlung Heinz Lafaire, Hannover.
- Ocak, Ahmet Y. (1991). "Baba İlyas", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (içinde (IV): 368. Ankara.
- Okşar, Y. (2018). "Din ve Coğrafya İlişkisi: Şemsü'd-Din es-Semerkindî ve İbn Haldûn'un Yedi İklim Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (18): 1035-1069.
- Ortaylı, İ. (2000). Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK Basımevi, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2010). Türkiye'de Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ouseley, S. W. (1823). Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia, Vol. III, Rodwell ve Martin, London:
- Öz, M. (2004). "Merzifon", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (XXIX): 243-245), Ankara.
- Özergin, M. (2011). "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", Tarih Dergisi, 15(20): 141-170.
- Özmen, S. (2017). "Antikçağ'da Aksaray İli ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özsait, M. (1982). "Anadolu'da Hellenistik Dönem", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, (I): 280-324, İstanbul.
- Özsait, M. (1988). 1986 Yılı Amasya –Lâdik Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Basımevi, Ankara.
- Özsait, M. (2006). 2004 Yılı Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Basımevi, Ankara.
- Pliny (1847-48). Natural History, Philemon Holland (Translator), Vol.I, Printed by George Barclay.
- Ramsay, W.M.(1960). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Çev. Mihri Bektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Sever, A. (2017). "Anadolu'da Roma Lejyonları: Yollar ve Güzergâhlar", Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Sevin, V. (1982). "Lidyahılar", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi (I): 246-266), İstanbul.
- Sherk, K. R. (1980), "Roman Galatia: The Governors from 25 B.C. to A.D. 114", ANRW, (2) 7: 954-1052.
- Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları (1928). Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatıdır, Hilal Matbaası, İstanbul.
- Strabon (2000). Antik Anadolu Coğrafyası (Geographiaka: XII, XIII, XIV), (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul.
- Şahin, İ. ve Emecan, F. (1991). "Amasya", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (III): 1-4). Ankara.
- Tellioğlu, İ. (2020). Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Texier, C. (2002). Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, C. III, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- Togan, Z. V. (1985). Tarihte Usul, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988a), Osmanlı Tarihi, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988b), Osmanlı Tarihi, II. Cilt, TTK Basımevi, Ankara.

Yasar, Abdizade H. H. (2013a). Amasya Tarihi, Yayına hazırlayan Mesut Aydın-Güler Aydın, I-II. Cilt, Amasya Belediyesi Yayınları, Amasya.

Yasar, Abdizade H. H. (2013b). Amasya Tarihi, Yayına hazırlayan Mesut Aydın-Güler Aydın, III-IV-V. Cilt, Amasya Belediyesi Yayınları, Amasya.

Yılmaz, O. (2015). "Caesar ve II. Pharnakes'in Zile Savaşı (MÖ 47) Yeri Üzerine Bir İnceleme", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, 4(11): 61-79.

Yüce, A. (2004). Amasya Müzesi, Amasya Valiliği Kültür Yayınları, Amasya.

İnternet Kaynakları:

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Semiramis>

EKLER

Ek-1: Amasya'da Mithridates Sülalesinden Pontus Krallarına Ait Kaya Mezarları

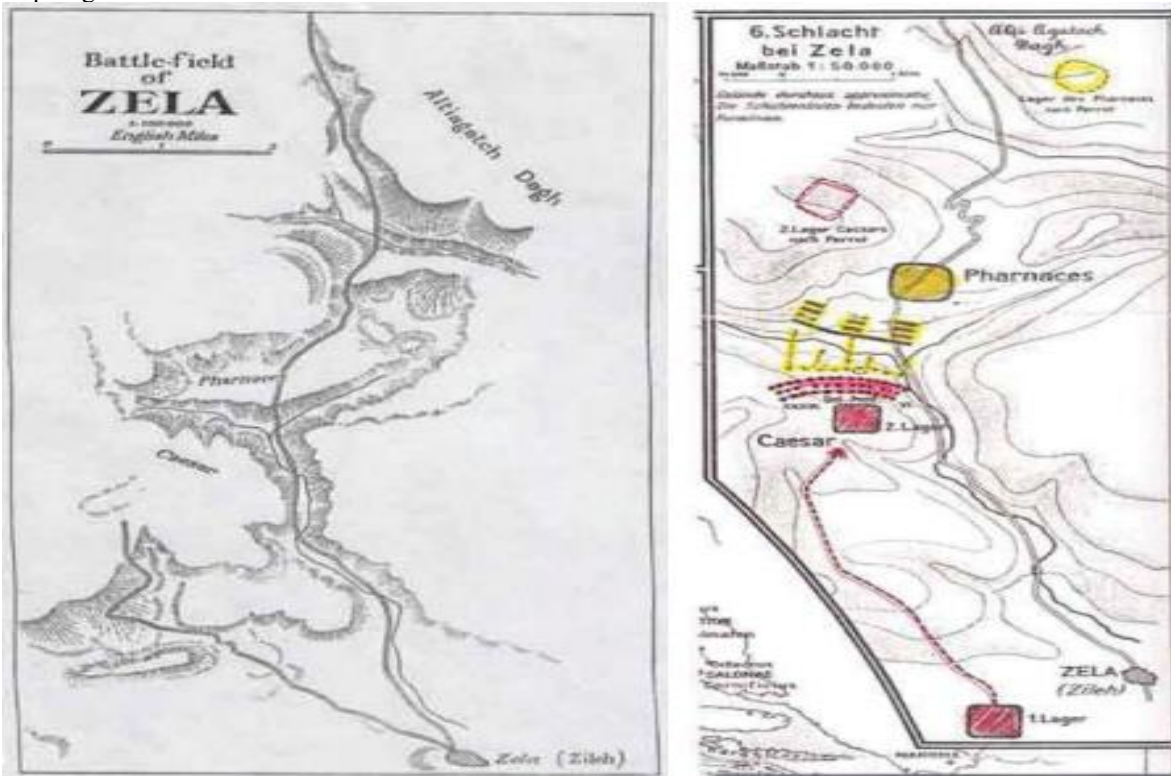
Ek-2: Amasya -Yassıçal Kasabası Yakınlarındaki Zeus Stratios Kutsal Alanı

Ek-3: Amasya'da Hellenistik Dönemde Yapılmış Su Kanalı (Ferhat Su Kanalı)

Ek-4: Julius Caesar (MÖ 100-15) İle II. Pharnakes (MÖ 63-47) Arasında -MÖ 47’de- Zile Yakınlarında yapılan Savaşın Yapıldığı Yer¹⁰²

¹⁰² (Yılmaz, 2015: 68)